

Ústav územního rozvoje, Jakubské nám. 3, 658 34 Brno
Tel.: +420 542 423 111, www.uur.cz, e-mail: sekretariat@uur.cz

PRINCIPY A PRAVIDLA ÚZEMNÍHO PLÁNOVÁNÍ
Kapitola B – Koncepce územního rozvoje ČR
B.2 Charakteristika, stav, hodnoty a problémy územního rozvoje

B KONCEPCE ÚZEMNÍHO ROZVOJE ČESKÉ REPUBLIKY

B.2 Charakteristika, stav, hodnoty a problémy územního rozvoje ČR

OBSAH:

B.2.1 Území a osídlení

Zpracovatel – Prof. Ing. arch. Jan Koutný, CSc. Redakce – Ing. arch. Jaroslav Tušer, CSc.
Aktualizace – Ing. Alena Navrátilová, Ing. arch. Eva Rozehnalová, 23. 12. 2010.

B.2.2 Sídla

Zpracovatel – Prof. Ing. arch. Miroslav Baše. Redakce – Ing. arch. Marie Tomíšková.
Aktualizace – 23. 12. 2010.

B.2.3 Krajina

Zpracovatel aktualizované podkapitoly: Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.
AKTUALIZOVÁNO Poslední aktualizace: 26. 2. 2016

B.2.1 Území a osídlení

Lidské osídlení vznikalo a vyvíjelo se v návaznosti na složité dějinné a přírodní procesy. Území, krajina a osídlení představují mimořádný fenomén, s jedinečnými přírodními a antropogenními složkami, které vytvářejí prostředí a rámec života a činností obyvatel.

Osídlení České republiky je tvořeno specifickou strukturou sídel, která v závislosti na přírodním prostředí a morfologickém utváření vznikla z převážné míry již ve středověku. České osídlení se vyznačuje značnou hustotou sídel s vysokým podílem malých sídel.

B.2.1.1 Teorie osídlení

Osídlení a jeho rozvoj

Osídlení náleží k základním pojmům v oblasti geografie, urbanismu a v územním plánování. K pojmu osídlení se váží klíčová slova: *urbanizace, region, městský region, aglomerace, konurbace, deurbanizace, reurbanizace*.

Osídlením rozumíme v nejobecnějším slova smyslu soubor lidských obydlí a jejich skupin rozmístěných na určitém území¹⁾.

Urbanisticky můžeme chápat osídlení²⁾ jako soubor všech sídel (sídelních útvarů³⁾), všech základních výrobních a nevýrobních fondů a veškerého obyvatelstva na daném území, zahrnující i všechny vztahy mezi jednotlivými sídly (sídelními útvary) ve sféře výroby, obsluhy, bydlení a využívání volného času, vztahy mezi těmito sférami, jakož i důsledky antropogenních činností.

Základními složkami osídlení je soustava jednotlivých sídel a dalších složek vybavení v území, vazeb mezi nimi a přírodního prostředí, které vytváří rámec celé krajiny. Mezi důležité složky vybavení území náleží systémy dopravy a další infrastruktury.

Prostorové uspořádání sídel a tvorba jejich vnitřní prostorové struktury je předmětem urbanismu.

Realizací územní činnosti, vztahy v území a osídlení a jejich dopady se zabývá územní plánování (regionální plánování).

Studiem prostorových zákonitostí osídlení se zabývá rovněž sídelní geografie, objektem studia sídelní geografie je pouze část krajinné sféry⁴⁾, její určitý územní výřez.

Geografové zabývající se problematikou města často pracují v interdisciplinárním prostředí. Geografii města⁵⁾ lze vedle jejího pojetí jako jedné z geografických disciplín vnímat i jako

¹⁾ *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Praha: nakladatelství Diderot, 1997.

²⁾ *Zásady a pravidla územního plánování. 5. Názvosloví*. Brno: VÚVA, 1984.

³⁾ *Sídelním útvarem* rozumíme jednotku osídlení, která tvoří uzavřený, od jiných jednotek osídlení prostorově oddělený útvar (*Zásady a pravidla územního plánování*. Brno: VÚVA, 1984.).

⁴⁾ Krajinná sféra obsahuje přírodní sféru a její dílčí složky (litosféra, hydrosféra, biosféra, pedosféra a dolní část atmosféry) a sociálně-ekonomickou sféru a její jednotlivé složky. Dílčí složky krajinné sféry jsou objektem studia jednotlivých systematických disciplín geografie, jako jsou geomorfologie, hydrologie, ekonomická či kulturní geografie.

jednu z oblastí v rámci tzv. *studií měst (urban studies)* nebo *studií měst a regionů (urban and regional studies)*, které jsou jak v oblasti výuky tak i výzkumu interdisciplinárními projekty sdružujícími geografy, sociology, urbanisty, politology, ekonomy a specialisty z celé řady aplikovaných disciplín zaměřených na územní plánování, trh s nemovitostmi, bydlení, ochranu a tvorbu životního prostředí, atd.

Sídelní struktura je výslednicí dlouhodobého vývoje, ve kterém se uplatnily vnitřní i vnější vlivy. Zásadní proměnu osídlení znamenal příchod průmyslové revoluce (označované souhrnně jako proces urbanizace). Započal tak globální proces přeměny venkovských oblastí na oblasti městské a přeměny venkovské společnosti na společnost městskou. Současné osídlení (v Evropě) je i přes značné rozdíly charakterizováno vysokým stupněm urbanizace a složitostí sídelní struktury.

Charakter a uspořádání sídel v osídlení, jejich vztahy a intenzita těchto vztahů vyjadřuje různé úrovně vývoje sídelní struktury a stupně urbanizace: od území pouze s dostřednými vazbami spádových sídel a nízkým stupněm urbanizace až po aglomerační území.

Agglomerace a městské regiony představují vyšší úroveň sídelní struktury s rozvinutou územní dělbou práce a s vysokým stupněm urbanizace (80 % a více). Tato území se vyznačují vyšším stupněm využití území, vyšší mobilitou obyvatel, aglomeračními výhodami⁶⁾; ale i vyšším nebezpečím ohrožení životního prostředí.

V posledních desetiletích zaujímá osídlení stále významnější a také větší podíl území a stává se rozhodující součástí hmotného životního prostředí. Zejména v intenzivně osídlených prostorech prostupuje celou krajinou, která se ze svého původního přírodního nebo zemědělstvím zformovaného stavu mění v integrální součást sídelních systémů a pronikají do ní všechny funkční složky, které byly dříve charakteristické jen pro lidská sídla.

Spolu s rozvojem osídlení se stává složitějším i jeho struktura. Od dřívějších hierarchických soustav jednotlivých různě velikých měst a obcí se vyvíjí k prostorově i funkčně složitým sídelním soustavám, v nichž převládají skupinové formy osídlení, aglomerace a konurbace s rozsáhlými gravitačními vztahy. Urbanizační proces proniká i do menších sídelních útvarů, v nichž se stále výrazněji uplatňují nezemědělské funkce⁷⁾.

⁵⁾ Lze rozlišovat dva základní pohledy na vymezení předmětu studia geografie měst. V širším vymezení disciplína zahrnuje studium osídlení i města samotného. Tento pohled na pojetí *geografie města (urban geography)* využívají některé texty, ke kterým patří např. *The Study of Urban Geography* (Carter, 1995), *Urban Geography: An Introductory Analysis* (Johnson, 1972) nebo *An Introduction to Urban Geography* (Short, 1984). Druhý, alternativní pohled zužuje předmětové vymezení disciplíny na studium města samotného. Jako příklad druhého pojetí může sloužit *Urban Social Geography: An Introduction* (Knox, 1995), *A Social Geography of the City* (Ley, 1983) nebo *Unfairly Structured Cities* (Badcock, 1984).

⁶⁾ Možnost efektivnějšího využití výrobních nákladů na jednotku produkce v prostředí sídelních aglomerací vzhledem k nižším dopravním nákladům, existující infrastruktuře a snadné dostupnosti speciálních služeb, k blízkosti dalších ekonomických subjektů a velkému odbytišti výrobků na relativně malém, ale hustě zalidněném území (*Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Praha: Diderot, 1997).

⁷⁾ HRŮZA, J. *Slovník soudobého urbanismu*. Praha: Odeon, 1977.

Urbanizace a vývoj osídlení

Vývoj sídelní struktury je spojen s urbanizačními fázemi⁸⁾, které se odlišují utvářením vnitřní prostorové struktury měst.

Urbanizace představuje první fázi charakterizovanou koncentrací obyvatelstva kolem historických jader měst vedle nově založených průmyslových závodů⁹⁾.

Fáze *suburbanizace* je charakterizována rozvojem nízkopodlažní zástavby v územích nacházejících se mimo kompaktní město. V suburbánním pásu je dosahováno vysokých relativních přírůstků obyvatel imigrací, zatímco centrum a starší čtvrtě populačně stagnují, popřípadě obyvatelstvo začíná postupně ubývat. Suburbanizace je často spojována se stěhování obyvatel s vyšším sociálním statusem z centrálních částí města na předměstí. Vedle nové výstavby a imigrace obyvatelstva je suburbanizace rovněž charakterizována transformací existující venkovské zástavby a změnou způsobu života (v kontextu husté sídelní sítě v Evropě).

Proces byl do značné míry ovlivněn územním plánováním, které v reakci na nezdravé prostředí vnitřních měst preferovalo rozvolněnou zástavbu ve zdravém prostředí mimo města, ale v dobré dopravní dostupnosti, umožňující využívat městské výhody (pracovní příležitosti, služby, kulturu). Po druhé světové válce rozvoj suburbanizace podpořil vliv státu v oblasti investic do dopravní infrastruktury, v podpoře hypoték a garantováním sociálně spravedlivějšího rozdělování společenského bohatství (sociální stát a politika plné zaměstnanosti, minimální mzdy, apod.). V socialistických státech byla počínající suburbanizace zastavena a spontánní výstavba rodinných domků na předměstích nahrazena budováním kompaktních sídlišť vysokopodlažních panelových domů.

Deurbanizace jako třetí urbanizační fáze je charakterizovaná poklesem počtu obyvatel v celém vnitřním městě a populační stagnací předměstí¹⁰⁾.

Reurbanizace je charakterizována oživením městských center, do kterých se vrací bydlení a v místech opuštěných průmyslových zón se budují administrativně-obchodní i nové bytové komplexy¹¹⁾.

⁸⁾ Urbanizace, suburbanizace, deurbanizace, reurbanizace.

⁹⁾ Urbanizace byla způsobena zejména technologickým pokrokem a procesem industrializace (nabídka pracovních příležitostí ve městech) a společenskou změnou přechodu od feudálního ke kapitalistickému společenskému řádu, zejména zrušením nevolnictví (umožnění migrace do měst). V této fázi dochází k vytváření relativně kompaktní urbanistické struktury s převažující blokovou zástavbou bytovými, především nájemními, domy.

¹⁰⁾ Proces byl do značné míry způsoben deindustrializací v centrálních částech měst (koncentrace nejstarších upadajících průmyslových odvětví) a následným odlivem obyvatel i pracovních příležitostí do nových (nově, plánovitě založených) měst, malých měst a venkovských oblastí. Vnitřní části měst prodělávají nejhlubší úpadek. Deurbanizace ovlivnila většinu anglických měst v letech 1950–1980 a významně se projevila i v tradičních průmyslových oblastech Německa, Belgie, USA, apod. Proces deurbanizace byl v některých případech ovlivněn nástroji regionálního a územního plánování, např. při vymezování zelených pásů kolem velkých měst v Anglii, zamezujících další expanzi do venkovského prostoru. Významný vliv mělo i státem financované nebo dotované budování nových měst.

¹¹⁾ K reurbanizaci dochází za výrazné finanční a územně-plánovací asistence státu a místních úřadů. Hlavními revitalizačními procesy jsou komercializace a gentrifikace, které vedle pozitivních dopadů, zejména při rekonstrukci nemovitostí, přinášejí i sociální konflikty mezi nově příchozími komerčními funkcemi

B.2.1.2 Stávající stav území a osídlení a hlavní trendy jeho vývoje

Základní údaje

Česká republika je vnitrozemským státem¹²⁾¹³⁾ ležícím uprostřed mírného pásu severní polokoule ve střední části Evropy. Má celkovou rozlohu 78 866 km². Délka její hranice se sousedním Polskem je 762 km, Německem 810 km, Rakouskem 466 km a Slovenskem 252 km. Dnes je naše území vnitřní částí EU.

Území České republiky je dobře přístupné. V roce 2008 bylo v ČR 691 km dálnic, tj. 8,76 km/1000 km². Středočeský kraj měl v roce 2008 154 km dálnic, tj. 17 km/1000 km². Ve Středočeském kraji je tedy přibližně dvojnásobné množství dálnic, než ve zbytku republiky.

Hlavní traťové koridory železnic jsou elektrifikovány. Hustota železniční sítě v krajích České republiky je v rozsahu 0,1–0,4 km/km², s vyšší hustotou v průmyslových regionech. Ukazatel nevyjadřuje kvalitu železnice, při jejím vyjádření by hustota hlavních železničních tratí byla diferencovanější. Rozdílnost regionů spočívá především v existenci hlavních tratí spojujících Prahu, Plzeň, České Budějovice, Pardubice, Ústí nad Labem, Olomouc, Brno a Ostravu se sítěmi okolních zemí.

Rozvoj technické vybavenosti ovlivňovaly spíše než vývojové rozdíly uvnitř českého území vnější vlivy, tj. poloha území uvnitř státu v průběhu historie (centrální poloha se opakovaně stávala příhraniční), vztah ke státům za hranicemi a struktura osídlení (změněná odsunem Němců). Význam pro rozvoj dopravních, potrubních a přenosových sítí má poloha a velikost velkých měst v regionech. Zcela výjimečná ve vybavenosti infrastrukturou je Praha.

V oblasti znečišťování ovzduší dominují průmyslové kraje. Při porovnání jednotlivých regionů z hlediska emisí nejvýznamnějších škodlivin je markantní především zhruba třetinový podíl produkce oxidu siřičitého a oxidů dusíku na území Ústeckého kraje. K nárůstu emisí oxidů dusíku z mobilních zdrojů v důsledku zvyšující se intenzity dopravy dochází ve všech regionálních metropolích, větších městech a na zatížených silničních tazích.

Podíl velkoplošných chráněných území přírody z celkové plochy regionů není příliš diferencovaný. Výjimku tvoří Praha, do které zasahuje pouze část CHKO Český kras, nad průměrem České republiky je Zlínský kraj (34,7 %) a Liberecký kraj (26,8 %). Uvedené údaje demonstrují nejen určitá omezení, která musí region v chráněných oblastech respektovat (doprava, infrastruktura), ale také význam pro rozvojové aktivity např. v oblasti cestovního ruchu.

Současný stav a vazby v osídlení jsou poznamenány stopami neproporcionálního vývoje, zejména z období minulého půlstoletí, kdy disproporce vytvářely vedle politických rozhodnutí

a skupinami bohatšího obyvatelstva a vytlačovanými chudšími starousedlíky. Revitalizační procesy jsou navíc územně velmi selektivní a postihují jen část vnitroměstského prostředí. Kvalitativně významná změna není doprovázena větším množstvím obyvatel vracejících se do vnitřních měst. Vedle reurbanizace nadále pokračuje suburbanizace a deurbanizace, ale již mírnějším tempem než v předchozích urbanizačních fázích.

¹²⁾ KOUTNÝ, J. *Osídlení a regiony ČR*. Výzkumný záměr *Česká architektura a urbanismus v nové situaci*. Brno: FA VUT, 2000.

¹³⁾ KOUTNÝ, J. *Nástin perspektiv rozvoje českého urbanismu*. Výzkumný záměr *Česká architektura a urbanismus v nové situaci*. Brno: FA VUT, 2001.

nevhodně přidělované prostředky, administrativní zásahy, značný rozsah investiční činnosti a další opatření např. přidělování prostředků v návaznosti na hierarchii sídel ve střediskové soustavě apod. Rámcem tohoto prostředí byl systém s centrálním plánováním a hospodářskou vazbou v rámci RVHP. Dalším důležitým faktorem tohoto vývoje bylo zaměření socialistického Československa na těžký průmysl, které, mezi jiným, zvýšilo ohrožení životního prostředí, zejména v průmyslových centrech státu. Přeprava se vyznačovala značnou dojížděnkou a vyjížděnkou za práci při celkové zaostalosti úrovně dopravních systémů za vyspělými státy Evropy.

Politické, ekonomické a společenské proměny po roce 1989 změnily podmínky fungování a rozvoje osídlení. V České republice dochází k přehodnocení pohledu na územní plánování, začínají se projednávat a schvalovat nové dokumenty územního plánování, pronikají trendy západní společnosti. V územním plánování se projevují náznaky spolupráce veřejného a státního sektoru, územní plán začíná sloužit spíše jako regulace funkčního využití území než návrh jednotlivých investičních akcí. V plánu jsou nadále vytýčená stabilizovaná a rozvojová území a vymezeny dominantní funkce, vedlejší funkce a výjimečně přípustné využití území. Mění se funkční využití množství ploch uvnitř sídla a na jeho okraji. Začíná se projevovat dekoncentrace bydlení a dalších funkcí.

Rozvoj vysoce urbanizovaných území a rozvoj velkých měst je, mezi jiným, omezován administrativními a legislativními opatřeními.

Celé období je poznamenáno proměnou mobility obyvatel, kdy roste výrazně podíl individuální automobilové dopravy a klesá podíl hromadné dopravy na celkové přepravní práci. Tato skutečnost se promítá jak v proměně struktury přepravy v sídlech, tak v postupné proměně struktury dojížděky a vyjížděky za práci.

Osídlení po roce 1990 má výrazně suburbanizační trendy. Některé navazují na dřívější vývoj, další rozvíjejí zcela nová území, zpravidla na realizovaných kapacitních silničních trasách formou nejen obytných, ale i významných ekonomických aktivit. Pro řešení vazby centra s jeho okolím se ukazuje aktivní území podstatně menší, než se uvažovalo dříve.

Důležitou okolností celého procesu dalšího vývoje osídlení České republiky je změna vnějších politických a ekonomických podmínek a vznik nových vazeb – orientace našeho státu na vyspělou Evropu, na Evropskou unii a toho vyplývající dopady do rozvoje sídel a jejich struktury, ekonomiky a legislativy.

Přírodní podmínky (klimatické a geomorfologické) mohou přímo (nebo zprostředkovaně) ovlivňovat formy, strukturu a hustotu osídlení. Výhodné geomorfologické podmínky umožňují efektivnější nejen dopravní obsluhu a celkový provoz území, ale vytvářejí i optimální podmínky pro rozvoj sídelních funkcí, zejména bydlení. Jsou to údolí řek, vhodné údolní a náhorní roviny, apod. Historické krystalizační body osídlení bývaly situovány u cest a vodních toků a ve vhodných morfologických polohách s výhodnými mikroklimatickými a lokačními podmínkami v nezaplavovaném území.

Na proměny území a osídlení mají příčinný vliv vztahy a vzájemné působení přírodních podmínek a osídlení. Rovnováha přírodního a umělého, urbanizovaného prostředí je důležitým faktorem harmonického rozvoje území a základním předpokladem jeho udržitelného vývoje. Disproporce v tomto vztahu mohou způsobit nejen znehodnocení potenciálu území, ale i způsobit neúnosným zatížením území škody na životním prostředí

a přírodním potenciálu. Význam rovnováhy přírodních a urbanizačních faktorů a nebezpečí rizik plynoucích z narušení této rovnováhy bude v budoucnu v důsledku rostoucí urbanizace a celkového zatížení narůstat.

Struktura osídlení

Současná struktura osídlení ČR je výsledkem kontinuálně se rozvíjející sítě sídel a představuje nejmladší etapu jejího vývoje. Struktura osídlení je charakterizována hustotou osídlení a podílem městského a venkovského obyvatelstva.

Podstatně vyšší podíl městského obyvatelstva než je celostátní průměr mají (mimo Prahu) Karlovarský, Ústecký, Liberecký a Moravskoslezský kraj. Kromě Karlovarského kraje mají nadprůměrnou hustotu obyvatel a patří mezi kraje s nejnižším podílem zemědělské zaměstnanosti. Vysokou hustotu obyvatel má Jihomoravský kraj. Ta je podmíněna samotným Brnem jako druhým největším městem v republice, přičemž jeho okolí je poměrně málo urbanizováno a podíl zaměstnanosti v sekundárním sektoru je (kromě Prahy) nejnižší v republice. Zato podíl zaměstnanosti ve službách je díky funkcím Brna třetí nejvyšší, téměř na úrovni Karlovarského kraje. Zvláštní postavení zaujímá Zlínský kraj s nadprůměrnou hustotou obyvatel (151 obyvatel/km²), ale s velmi nízkým podílem městského obyvatelstva (58,9 %). Krajské město samo patří k nejmenším. Přitom podíl zaměstnanosti v průmyslu patří celostátně k nejvyšším (po Moravskoslezském a Libereckém kraji).

V typicky venkovských sídlech, za která lze považovat obce s méně než 2 000 obyvateli, žila v roce 1991 přibližně čtvrtina populace, z toho v nejmenších obcích do 200 obyvatel asi 2 % obyvatelstva. V roce 2007 byl tento podíl cca 6 %. Obce do 2 000 obyvatel však představují více než 90 % obcí a obce s méně než 200 obyvateli ještě 28 % všech obcí, což ukazuje vysokou diversifikaci sídelní struktury a rozptýlení sídel v území.

Proces urbanizace

Průvodním rysem rozvoje osídlení je urbanizace. Při ní dochází k relativnímu i absolutnímu růstu měst. Je úzce spojena s procesy industrializace a demografické revoluce, s vědeckotechnickým rozvojem a ekonomickou úrovní státu či oblasti. Spolu s koncentrací obyvatelstva do měst dochází i ke koncentraci výroby, služeb, funkcí apod. a ke strukturálním změnám ve výrobních procesech. Urbanizace přináší i rozsáhlé sociální změny a pronikání městského způsobu života do celého osídleného prostoru.

Proces urbanizace má několik fází; nejprve nastává příliv obyvatelstva do všech městských center, poté zejména do největších měst. Po nasycení probíhá suburbanizace, někdy až dezurbanizace (snižování počtu obyvatelstva na administrativním území městských sídel).

Zpravidla bývá jako hnací síla počátečních fází urbanizace uváděna industrializace, avšak v současných rozvojových zemích je příliv obyvatelstva do měst dán především relativním přelidněním zemědělských oblastí. Ve vyspělých zemích se již podíl městského obyvatelstva výrazně nezvětšuje (v některých zemích dosáhl i přes 80 %¹⁴⁾). Přehlčení městského území se

¹⁴⁾ Jde o hodnotu absolutní urbanizace (podíl obyvatelstva měst z celkového počtu obyvatel). Při relativní urbanizaci (podíl obyvatelstva s městským způsobem života) dosahují vyspělé evropské země téměř 100% urbanizace.

projevuje rozsáhlou, často neřízenou, suburbanizací, která je charakteristická pro rozsáhlé urbanizované oblasti ve světě (zejména pro USA).

Obyvatelstvo

Česká republika měla podle stavu k 1. lednu 1997 10 309 tis. obyvatel a patří průměrnou hustotou 131 obyvatel na km² mezi hustěji zalidněné země. Obyvatelstvo je na území republiky rozloženo poměrně rovnoměrně při značné koncentraci obyvatel ve městech, v nichž žije 70,5 % obyvatel. V obcích s méně než 1 000 obyvateli žije 16,7 % obyvatel. Největším městem státu je Praha s 1,2 mil. obyvatel. V České republice je celkem 6 242 obcí, z nichž pouze 7 má více než 100 000 obyvatel a 16 obcí má více než 50 000 obyvatel.

Národnostní složení obyvatel státu je poměrně homogenní, neboť zde žije 94,8 % občanů, kteří patří k národnostem s českým mateřským jazykem.

Z menšin je nejsilnější slovenské zastoupení (3,06 %), následuje národnost polská (0,58 %) s německou (0,47 %) a rómskou (0,32 %), i když k této národnosti se mnoho obyvatel rómského původu nehlásí.

Počet obyvatel České republiky rostl až do roku 1994. Nejvýrazněji se projevil poválečný vzestup počtu obyvatel v Moravskoslezském kraji. V posledních šesti letech však v žádném kraji počet obyvatel nevzrostl o více než 1 %. Nejnižší růst obyvatelstva ve Středočeském kraji byl spojen s vysokou migrací do Prahy, čímž byly kompenzovány velké úbytky v přirozeném vývoji obyvatelstva Prahy. V posledních letech počet obyvatel České republiky klesá přesto, že do věku vysoké sňatečnosti a plodnosti vstupují silné ročníky narozené v polovině 70. let.

Věkové složení obyvatelstva se postupně zhoršuje. Nepříznivý demografický vývoj neovlivnilo příliš ani to, že do reprodukčního věku v současnosti vstoupily populačně silné ročníky z první poloviny sedmdesátých let. Nepříznivý populační vývoj vlastního obyvatelstva je z menší části vyrovnáván přistěhovalectvím. Pokračování rozsáhlejší imigrace může vést k problémům s integrací tohoto obyvatelstva do domácího prostředí, obdobně jako je tomu v západoevropských státech.

Věková struktura obyvatelstva se v posledních letech mění, zvětšuje se podíl obyvatel v produktivním věku.

S ostatními státy Evropské unie je možno uvést porovnání pouze celostátně. Obyvatel ve věku do 15 let je v Evropské unii (mimo ČR) 17,7 %, zhruba stejně jako v České republice. Ve skupině 15–64 let je v Evropské unii (mimo ČR) 67,0 % a v České republice 68,6 %, a ve skupině 65 a více let je v Evropské unii (mimo ČR) 15,3 %, v České republice jen 13,5 %. To odráží též vyšší střední délku života v Evropské unii než v České republice.

Ze všech krajů se jeví nejhorší věková struktura v hl. m. Praze – nejnižší podíl obyvatelstva do 15 let (15,1 %) a nejvyšší podíl obyvatelstva ve věku 60 let a více (20,8 %). Na druhé straně je vyšší podíl obyvatelstva do 15 let a podprůměrný nad 60 let ve všech moravských krajích s výjimkou Jihomoravského. Z krajů v Čechách mají populačně nejprůběžnější věkovou strukturu kraje Karlovarský, Ústecký a Liberecký.

Po listopadu 1989 trvale klesá počet narozených dětí a jen zvolna klesá úmrtnost. Bilance přirozené měny obyvatelstva v obcích do 2 tis. obyvatel¹⁵⁾ je trvale nepříznivá. Zvyšování přirozeného úbytku obyvatelstva se po roce 1993 zrychlilo. Za období 1991 až 1995 se počet obyvatelstva přirozenou měnou snížil v těchto obcích o 27 699 obyvatel, čili o 2,13 % ročně. Proti tomuto nepříznivému vývoji stojí vývoj migrace. Dosud migračně ztrátové obce získávají od roku 1994 stěhováním nové obyvatele, za poslední dva roky v úhrnu téměř 12 000 osob. Územně-administrativními změnami bylo navíc venkovské obyvatelstvo "posíleno" o 71 021 obyvatel. V obcích s 500–999 obyvateli jsou nyní migrační zisky dosti výrazné a celková bilance je již třetím rokem kladná. Ještě více to platí o obcích s 1 000 až 1 999 obyvateli, které mají migrační bilanci aktivní již od roku 1992 a migrační přírůstky vyrovnávají přirozené úbytky na příznivé úrovni.

Trendy demografického vývoje charakterizují následující jevy:

- pokles počtu dětí jedné matky a odsun rození dětí do vyššího věku matky, a to až o několik let. Rozsah této změny na národní úrovni zcela převažuje případné regionální rozdíly a jde o plošný proces;
- stárnutí populace související s procesem odkládání rození dětí. Je důsledkem nepříznivé věkové struktury populace a prodlužující se délky života. Regionální rozdíly jsou málo významné;
- růst počtu domácnosti jednotlivců jako důsledek změněného reprodukčního chování a zhoršující se věkové struktury obyvatelstva. Proces je plošný s možnými lokálními výkyvy, ale v zásadě jsou regionální difference málo významné.

Proměny městské struktury

Naše města přes bouřlivé změny v rozvoji průmyslu a dopravy od druhé poloviny 19. století (bourání hradeb, gründerství) si zachovala zpravidla u historických jader a center tradiční urbanistickou strukturu¹⁶⁾. U ostatních částí města, mimo historická jádra bouřlivý průmyslový rozvoj a doprava svojí expanzí někdy buď zcela potlačily kvalitní historickou strukturu, anebo mohly způsobit vznik nežádoucích obytných a průmyslových smíšených zón s omezenými provozními a rozvojovými podmínkami obou funkcí.

Jednostranná interpretace Aténské charty však vedla k destrukci tradiční formy města¹⁷⁾ – k vypuštění ulic, náměstí i bloku tj. k preferenci tzv. volné zástavby. Setrvačnost původních myšlenek, které hlásaly významné osobnosti architektury a jejich oživení v našich podmínkách, zejména při budování rozsáhlé bytové výstavby koncem 50. a začátkem 60. až 70. let zapříčinily u ulice postupné omezování její funkce distribuční a společenské a později dokonce i její absenci.

Pomineme-li u sídlištní zástavby problémy v urbanistické organizaci, provozní logice a plošné ekonomii, absence ulice vedla až ke zpochybnění samé podstaty urbanismu jako výtvarného umění tj. ke zpochybnění potřeby prostorového působení urbánního prostředí a tedy

¹⁵⁾ KOUTNÝ, J. *Osídlení a regiony ČR. Výzkumný záměr Česká architektura a urbanismus v nové situaci.* Brno: FA VUT, 2000.

¹⁶⁾ Ústav územního rozvoje. *Portál územního plánování.*

¹⁷⁾ HRŮZA, J. *Charty moderního urbanismu.* Brno: Asociace pro urbanismus a územní plánování a ÚÚR, 2002.

i urbanistické kompozice jako prostředku k jejímu uplatnění. Člověk instinktivně touží po originalitě, rozmanitosti, image města i místa vyžaduje jasnou organizovanost, přehlednost i logickou stavbu prostoru tj. touží po pocitu vlastní prostorové orientace v urbánním prostředí. Právě ulice, náměstí a nábřeží tvoří komponenty schopné plnit požadavky na představu o své poloze, podílejí se na formování celkového časově prostorového obrazu vnímaného prostředí a rovněž na pocitu duševní rovnováhy.

Dnešní doba jednoznačně prokázala, že ke kvalitnímu urbánnímu prostředí ulice, náměstí, nábřeží a ostatní orientační body nerozlučně patří, vytvářejí nejen organizační systém, ale současně i základ prostorového uspořádání evokujícího místní estetickou a psychologickou identitu.

Venkovské osídlení

Ve venkovském území (kterým rozumíme venkovská sídla a krajinu) se soustřeďuje značná část zdrojů, fondů a ekonomických činností ČR. Venkovské území zabírá převážnou část rozlohy našeho státu. Zabezpečuje bydlení pro značnou část obyvatel státu. Jednotlivé venkovské sídelní útvary a krajina mají řadu vzájemných souvislostí a vztahů k dopravě, technické infrastruktuře, k vyšším centrům osídlení (městům) apod. Proto nelze k řešení jednotlivých sídelních útvarů přistupovat izolovaně, ale naopak ve vazbě na celou strukturu sídelní sítě.

V České republice tvoří venkovské osídlení¹⁸⁾ s hustotou zalidnění nižší než 100 obyvatel na 1 km² 75 % celkové rozlohy státu, ale žije v ní jen 22 % obyvatel. Intenzivní proces migrace z venkova do měst, která se stala centrem pracovních příležitostí, probíhal v 60. a 70. letech.

Mezi rokem 1989 a 1991 počet venkovských obcí vzrostl o 1 041 (25,3 %) a počet obyvatel venkova vzrostl o 32 tisíce. Stalo se tak administrativními opatřeními rozloučením stovek dříve neorganicky a často násilně sloučených samostatných obcí. K největším změnám mezi lety 1980 a 1991 došlo u nejmenších obcí s počtem obyvatelstva do 200 trvale bydlících: jejich počet se zvýšil z 528 na 1328 a počet obyvatel vzrostl ze 75 tis. na 168 tis. Zvýšil se i počet obcí s 200–499 bydlícími obyvateli, a to z 1 535 na 1 955, a počet jejich obyvatel vzrostl z 526 tis. na 640 tis.

K 31. 12. 2007 bylo v České republice 5566 venkovských sídel, což představuje 89,1% všech sídel, ale žilo v nich pouze 28,3% obyvatel státu.

Evropská unie používá pro využití strukturálních fondů pro sektor zemědělství a venkova následující kritéria regionů:

- *převážně venkovské – dominantly rural* (více než 50% obyvatel žije ve venkovských obcích) v ČR 6,0 %, v EU (mimo ČR) 9,7 %,
- *venkovské – significantly rural* (15 až 50 % obyvatel žije ve venkovských obcích) v ČR 60,2 %, v EU (mimo ČR) 29,8 %,
- *převážně městské – dominantly urban* (méně než 15 % obyvatel žije ve venkovských obcích) v ČR 33,8 %, v EU (mimo ČR) 60,5 %.

¹⁸⁾ KOUTNÝ, J. *Osídlení a regiony ČR*. Výzkumný záměr *Česká architektura a urbanismus v nové situaci*. Brno: FA VUT, 2000.

Lze vymezit oblasti s méně příznivými podmínkami pro tzv. trvale udržitelný život, danými jak nízkou zalidněností, tak i vzdáleností od rozvojových center či koridorů. Takto méně zalidněné venkovské obce zahrnují v ČR více jak polovinu všech obcí na více jak polovině území republiky.

Na nízké zalidněnosti se především projevují přírodní podmínky (morfologie terénu, zastoupení hor, vrchovin a pahorkatin). Dle tohoto hodnocení se vymezují oblasti zvané LFA (Less Favoured Areas – méně příznivé oblasti pro zemědělství).

Vzhledem k historickému vývoji má ČR extrémně zastoupeny přechodné, nevyhraněné regiony.

Důležitou změnou po roce 1989 je změna v charakteru vlastnických vztahů. Privatizace, přechod na tržní hospodářství a přibrzdění urbanizačního procesu vytvořily předpoklady pro ekonomickou samostatnost venkovských sídel. Rozvoj venkovských sídel je v současné době výrazněji diferencován podle postavení ve venkovském prostoru, počtu a struktury obyvatel, zdrojů pracovních příležitostí a atraktivity daného území, které se projevují v odlišných vývojových trendech. Mnohé obce zaznamenaly stagnaci nebo pokles dynamiky vývoje.

Z uvedených údajů vyplývá, že vylidňování venkova se dá pozastavit. Tento trend je způsoben jednak růstem pracovních příležitostí v drobných provozovnách na venkově, analogický podobným tendencím v západních zemích a částečně je dán nedostatečnou bytovou výstavbou ve městech a naopak zvýšení rozsahu výstavby rodinných domků a vil ve venkovském zázemí velkých měst¹⁹⁾. Tuto tendenci zřejmě posílí i zdražení nájemného a bytů a možnost získat stavební parcelu levněji. V současné době jsou všechny obce v aglomeracích a v blízkosti měst považovány za optimální místo bydliště. Mimo okolí velkých měst však problém vyklidňování venkova existuje dál, a je to problém hodný řešení.

Hospodářské trendy

Po listopadu 1989 se změnila struktura národního hospodářství konkrétně z těžkého a vojenského průmyslu na průmysl lehký, spotřební, potravinářský apod., která se projevila ve snížení počtu pracovníků velkých aglomerací, vázaných na tuto průmyslovou monostrukturu a k přesunu v rozložení pracovních míst v průmyslu z jádrových měst do vnějších zón aglomerací.

V zemědělství tato dekoncentrace a demonopolizace vedla ke vzniku menších podniků, závodů a farem a projevila ve snížení počtu pracovníků a růstu nezaměstnanosti na venkově. V České republice došlo v důsledku nových ekonomických podmínek na trzích, k poklesu zemědělské výroby o 10–15 %. Podíl ekonomicky aktivních osob v zemědělství dosáhl 6 % (v roce 1960 pracovalo v zemědělství 10 % ekonomicky činného obyvatelstva ČR) a přiblížil se tak podílu obvyklému ve vyspělých zemích (5 %). Pokles ekonomicky aktivních osob v zemědělství dále pokračoval a v druhém čtvrtletí roku 2008 činil podíl zemědělství, myslivosti, lesnictví a souvisejících činností na celkovém počtu zaměstnaných v hlavním zaměstnání pouze 3,2%.

¹⁹⁾ KOUTNÝ, J. *Osídlení a regiony ČR*. Výzkumný záměr *Česká architektura a urbanismus v nové situaci*. Brno: FA VUT, 2000.

Postupná reforma evropského zemědělství předpokládá odebrání zemědělské půdy pro zemědělskou výrobu o 30 % až 80 %²⁰⁾. Výroba zde ale neustane, jen se více přesměruje na péči o krajinu. Soukromé podnikání vedlo ke vzniku malých podniků a k rehabilitaci klasických řemesel a vzniku nových pracovních příležitosti v sektoru služeb a v sektoru „využití volného času a rekreace“. Význam venkovského prostoru může růst s rozvojem lázeňství, cestovního ruchu a agroturistiky.

Zemědělství a lesní hospodářství však zůstane i nadále stabilizujícím prvkem venkovského prostoru, ne však dostatečným. V souvislosti s útlumem zemědělské výroby dochází ke změnám ve využívání půdy, jehož výsledkem by neměl být výrazný pokles výměry zemědělské půdy, nýbrž pokles intenzity výroby při posílení mimoprodukčních funkcí krajiny. Je třeba si uvědomit, že otevřením hranic na Západ je český venkovský prostor ovlivňován obecnými podmínkami EU. Problémem zemědělců v současné době je získat přízeň spotřebitelů.

Západoevropské země s vyspělým zemědělstvím a s vysokou nadprodukcí potravin přijímaly již od roku 1984 v rámci své agrární, ale také ekologické politiky opatření na podporu zalesňování, ochranu krajiny a uvádění zemědělské půdy do stavu produkčního klidu. V roce 1992 vstoupila v platnost dohoda, stanovující požadavek snížit v členských zemích EU rozlohu zemědělských obdělávaných ploch o 15 % a podporovat propojení zemědělství s mimoprodukčními funkcemi kulturní krajiny, tj. s ochranou přírody, vodních zdrojů, rekreací a agroturistikou. Ekologická zemědělská politika Evropské unie podporuje rozvoj alternativního zemědělství a bezodpadových technologií, snižování energetické náročnosti zemědělské výroby a využívání netradičních zdrojů energie.

Ekologické trendy

Zásahy lidské činnosti do krajiny jsou nejcitlivějším a na první pohled viditelným ukazatelem vztahu společnosti k životnímu prostředí. Během posledních padesáti let byla česká venkovská krajina degradována na agroindustriální výrobní prostředí. Důsledkem tohoto vývoje je labilita rozsáhlých území, poškození půdy a vodního režimu, kontaminace prostředí a ztráta biologické rozmanitosti.

V západoevropských zemích stabilita a kontinuita vlastnických poměrů neumožnila tak výrazné změny krajinné struktury jako v zemích východní Evropy. Přesto i zde došlo k narušení harmonické venkovské krajiny, k poškození obytnosti krajiny a k narušení kulturního dědictví historické krajinné struktury. Přes všechna nápravná a ochranná opatření lze stěží předpokládat, že v nejbližších letech dojde v Evropě k výraznému snížení rozsahu ekologického poškození přírody. Nebezpečí ohrožení řady druhů fauny a flóry bude nadále aktuálním problémem. Důležitým krokem ochrany přírody a životního prostředí je vyhlášení příslušných oblastí za chráněné. Pro provádění koordinované politiky v oblasti ochrany přírody má EU k dispozici dokument nazvaný Jednotná evropská listina. Cílem České republiky je zajistit v ČR jednotnou síť chráněných přírodních oblastí evropského významu NATURA 2000.

²⁰⁾ Český statistický úřad.

Jedním z hlavních problémů ŽP je znečišťování ovzduší kyslíčným uhlíkem, který je hlavním „tvůrcem“ tzv. skleníkového efektu, emisemi z motorových vozidel a emisemi kyslíčného siřičitého, jehož hlavními producenty jsou tepelné elektrárny a lokální topeniště.

Dalším ekologickým problémem je vysoká spotřeba energie. Vedle průmyslu a komerční sféry je velká spotřeba i v domácnostech. Většina energie pochází z neobnovitelných přírodních zdrojů, především z ropy a uhlí, jejichž zásoby jsou omezené a navíc jejich těžba, přeprava a spalování ničí životní prostředí a škodí lidskému zdraví.

S růstem velikosti měst rovněž vyvstává problém zajištění dostatku pitné vody. Spotřeba vody v členských státech EU vzrostla v letech 1970–1985 v ročním průměru ze 600 na 800 m³ na osobu. Stupeň znečištění spodní vody je největším současným problémem, protože přirozená regenerace tohoto zdroje probíhá mimořádně pomalu.

Dalším problémem je velká produkce množství odpadků, které je nutno likvidovat. Prosté spalování znečišťuje ovzduší, ze skládek unikají těžké kovy a ostatní toxické látky a infiltrují do vodních toků. I zabezpečená úložiště odpadů nesou sebou hygienická rizika.

Problematika životního prostředí a jeho důsledky na zdravotní stav obyvatelstva nám připomněla, že existují hranice růstu a pokrok nemůže pokračovat do nekonečna. Ekologické zájmy získávají v posledních letech stále více na významu a zdravé životní prostředí se stává nedostatkovým zbožím.

Účinná ochrana životního prostředí, tedy především ochrana přírodních zdrojů, se stává bezpodmínečným základem veškerého budoucího lidského konání. V tomto smyslu se již objevují takové pojmy jako „výrobní faktor příroda“, „ekosociální produkt“, „ekologicky orientované sociální tržní hospodářství“ a v souvislosti s nimi i první náznaky toho, že by se s těmito pojmy mohlo začít operovat jako s národohospodářskými veličinami²¹⁾.

Ochrana životního prostředí, jinými slovy ochrana a zachování přirozených základů života je dnes natolik aktuálním problémem, že se současná politická diskuse EU soustřeďuje na „ekologickou politiku“.

Hlavní trendy vývoje území a osídlení

Současné trendy vývoje území a osídlení jsou ovlivňovány urbanizací, rozvojem technologií, zvyšujícím se intenzivním propojením, kooperací, mobilitou a vazbami mezi jednotlivými částmi světa v globálním měřítku, kritickým zhoršováním přírodního prostředí a exploatací přírodních zdrojů. Tyto důležité faktory ovlivňují trendy rozvoje území na jedné straně směrem k rozvoji efektivních forem urbanizace (navázání na prioritní rozvojové urbanizační oblasti a osy, dopravní a infrastrukturní koridory, upřednostňování prosperujících oblastí apod.) a na straně druhé k rozvoji území na základě strategických koncepcí vycházejících důsledněji z principů rovnovážného a setrvalého rozvoje. V minulosti probíhal vývoj území jednotlivých států odděleně, dnes integrující tendence územního rozvoje mohou působit v mezinárodním měřítku (evropské územní koncepce).

²¹⁾ Ministerstvo pro místní rozvoj.

Polycentrický rozvoj území

Jedním z důležitých a na evropské úrovni prosazovaných a podporovaných trendů rozvoje území evropského prostoru, zejména na území jednotlivých členských států Evropské unie, je polycentrický rozvoj území. Principy polycentrického rozvoje území byly deklarovány již v několika evropských dokumentech, zejména jde o dokumenty: Evropské perspektivy územního rozvoje – ESDP (EU, 1999), Řídící zásady udržitelného územního rozvoje na evropském kontinentu (12. CEMAT, 2000), Lublaňskou deklaraci o územní dimenzi udržitelného rozvoje (13. CEMAT, 2003) a v poslední době pak o Lisabonskou deklaraci o sítích pro udržitelný rozvoj evropského kontinentu: Mosty přes Evropu (14. CEMAT, 2006). Myšlenka polycentrického rozvoje území je dále rozpracovávána i v dokumentu Stav a perspektivy území Evropské unie, který je jedním z podkladů Územní agendy EU, která má být přijata v roce 2007. Uplatňování principů polycentrického rozvoje území je v tomto připravovaném dokumentu chápáno jako jedna z hlavních priorit pro posílení územní struktury a stability evropského prostoru.

Polycentrický rozvoj území je důležitý územní princip pro zajištění udržitelného rozvoje. Jeho hlavním posláním je podpora územní soudržnosti prostřednictvím vyrovnanějšího sociálního a ekonomického rozvoje regionů. Narůstající územní a regionální disparity jsou hrozbou územní kohezi v Evropě. Polycentrický rozvoj se proto stále více stává společnou záležitostí politiky, to je expertů a politiků, kteří jej řeší jako dlouhodobý model prostorového uspořádání. Polycentrický rozvoj je na evropské úrovni stále důrazněji prezentován jako hlavní koncept územního rozvoje pro Evropu. Z širšího pohledu lze polycentrizmus v území chápat jako síť sestávající z řady uzlů a jejich přímých a nepřímých vztahů. Tyto sítě jsou základním prvkem současných společností a klíčovým nástrojem k vytváření nových mostů přes Evropu prostřednictvím podpory a udržování vzájemné závislosti mezi různými činiteli a teritorií. Města a póly regionálního rozvoje jsou primárními uzly národní a nadnárodní výměny a distribuce zboží a komodit a představují střediska pro vytváření poznatků, kultury, informací a inovací. Sítě měst mají nezastupitelnou úlohu v šíření příkladů z praxe a ověřování nových myšlenek udržitelnosti, konkurenceschopnosti, polycentrického rozvoje a sociální integrace. (Mosty přes Evropu, 14. CEMAT, 2006).

Rozhodnutí č. 1 o polycentrickém rozvoji 14. CEMAT, 2006 doporučuje vládám členských států účinně podporovat polycentrický rozvoj evropského území prostřednictvím tvorby a užití inovačních politik, strategií a implementačních mechanismů. Podle Řídících zásad CEMAT a Evropských perspektiv územního rozvoje musíme reagovat na naléhavé úkoly územního rozvoje v konkurenčním prostředí založeném na znalostní ekonomice, které jsou formulované v Lisabonské strategii. Polycentrizmus je v tomto kontextu chápán jako funkční nástroj podporující schopnost konkurence, od něhož lze očekávat, že zajistí územní kohezi. Kombinací existujících znalostních fondů (databází), ekonomických a logistických funkcí lze podpořit růst většího počtu center konkurenceschopnosti, které se pak budou moci propojit s již existujícími póly růstu, čímž vznikne síť stimulující udržitelnost na celém území Evropy.

Politiky územního a regionálního rozvoje proto musí brát v úvahu existenci překrývajících se polycentrických sítí a vytvářet územní předpoklady pro jejich zkvalitňování a růst. Tyto sítě musí být v evropském prostoru vytvářeny tak, aby překonávaly historické bariéry, zejména bariéry územněsprávních hranic a bariéry kulturní, informační a dopravní. V praxi jde o účinnou podporu plně funkční územní, ekonomické a sociální spolupráce urbánních

systémů včetně malých a středních měst ve venkovských regionech a mezi nimi a jejich zázemím na všech územněsprávních úrovních s cílem kapitálově zhodnotit potenciály a vazby, zvláště pak ty, které byly dříve omezeny národními hranicemi. S růstem společného evropského prostoru je třeba územní organizaci chápat v mnohem širších měřítcích. Z toho vyplývá i nutnost vzájemné součinnosti mezi politikami územního a regionálního rozvoje na všech úrovních, včetně úrovně mezinárodní. Zvyšující se dynamika sociálních, ekonomických a teritoriálních změn je stále více v mnoha evropských zemích usměrňována procesy územního rozvoje. Tím územní plánování a regionální politika získává nový charakter, lépe vyhovující polycentrickému rozvoji.

V České republice byl již v minulosti obdobný princip uplatňován, avšak v jiných politických a územních souvislostech a na mnohem menším prostoru. Jednalo se o takzvanou střediskovou soustavu osídlení. V současných politicko ekonomických souvislostech je toto pojetí překonáno. Nová právní úprava územního plánování reaguje na požadavky na polycentrický rozvoj území plynoucí z evropských dokumentů. Zejména Politika územního rozvoje (PÚR) na celostátní úrovni a zásady územního rozvoje (ZÚR) na úrovni krajské mají mimo jiné vytvořit i základní koncepci podpory polycentrického rozvoje území. V republikových prioritách územního plánování PÚR určuje hlavní zásady územního rozvoje ČR, konkrétně v odstavci (18) je pak jasně definovaná priorita: podporovat polycentrický rozvoj sídelní struktury a vytvářet předpoklady pro posílení partnerství mezi urbánními a venkovskými oblastmi a zlepšit tak jejich konkurenceschopnost v rámci EU. V PÚR (návazně pak na krajské úrovni v ZÚR) je podpora tvorby kooperujících urbánních struktur konkretizována prostřednictvím definování rozvojových oblastí a os a stanovení koncepce zejména dopravní obsluhy území, jak uvnitř státu, tak i v přeshraničních souvislostech. Dále jsou v těchto dokumentech definovány specifické oblasti mimo jiné i s cílem napomoci řešení problémů územních struktur. Územní plán má pak za úkol promítnout tyto národní a krajské koncepce do místních podmínek a najít vhodné konkrétní plochy pro jejich realizaci.

Zhodnocení potenciálu a hodnot území

Česká republika se nevyznačuje ničím velikým a mohutným. Neleží zde velehory ani rozsáhlé roviny, chybí zde pobřeží moří, neprotékají veletoky, nejsou zde velká ložiska nerostných surovin (snad s výjimkou kamene), nevznikla zde největší evropská, natož světová velkoměsta, nenacházejí se zde nejmohutnější chrámy ani jiné stavby. Snad jen jámy severočeských hnědouhelných dolů s plochou i 80 km² mají pozoruhodné „světové“ rozměry. Hodnoty a specifika území České republiky naopak lze spatřovat v drobné struktuře krajiny i osídlení, stavebách příjemných lidských měřítek, množství intimních prostorů, v detailech. Přes tuto poměrně pestrou, drobnozrnou zemi ovšem často v posledním tisíciletí kráčely evropské dějiny a zanechaly zde své stopy. Tato kombinace drobnosti, intimnosti a bolestných i radostných událostí utváří genia loci České republiky. Tato kombinace je velkým potenciálem naší země, který by neměl být rušen, ale rozumně využíván a dotvářen.

Vztah ke stavu území v evropském prostoru

Český stát, ležící ve středu Evropy, má prakticky tisícileté historické tradice vztahů a vazeb na země a státy střední Evropy a v širším měřítku na celou oblast západní Evropy. Tyto evropské souvislosti se pak odrážely v politické, kulturní i ekonomické sféře. Sounáležitost a propojení našeho území s okolním prostorem Evropy byla v minulosti vyjádřena především

(jak bylo uvedeno v úvodu) vedením významných tranzitních dopravních tras přes naše území, které měly rovněž význam politický. V 19. století to byly především trasy železnic, které vytvořily významné novodobé urbanizační koridory.

Problémové a limitní faktory a jevy v území (přírodní a antropogenní)

Současný stav a vazby v osídlení jsou poznamenány stopami neproporcionálního vývoje, zejména z období minulého půlstoletí, kdy disproporce vytvářely vedle politických rozhodnutí nevhodně přidělované prostředky, administrativní zásahy, značný rozsah investiční činnosti a další opatření, např. přidělování prostředků v návaznosti na hierarchii sídel ve střediskové soustavě apod.. Rámcem tohoto prostředí byl systém s centrálním plánováním a hospodářskou vazbou v rámci RVHP. Dalším důležitým faktorem tohoto vývoje bylo zaměření socialistického Československa na těžký průmysl, které, mezi jiným, zvýšilo ohrožení životního prostředí, zejména v průmyslových centrech státu. Přeprava se vyznačovala značnou dojížděnkou a vyjížděnkou za prací při celkové zaostalosti úrovně dopravních systémů za vyspělými státy Evropy.

Použité zdroje:

Aalborská charta: Charta evropských měst a obcí k udržitelnému rozvoji evropských měst a obcí. Dánsko: 1984.

ANDRLE, A. – SRB, V. – MARTÍNEK, J. *Vývoj československých měst 1869–1980.* Knižnice ČKVTIR. Praha: 1986.

Evropa 2000+. Praha: MMR, 1997.

Evropské perspektivy územního rozvoje. Praha: MMR, 2000.

Evropská charta urbanismu. Rozhodnutí EU č. 234. 1992.

GŘEGORČÍK, J. *Města České republiky. Výzkumný záměr Česká architektura a urbanismus v nové situaci.* Brno: FA VUT, 2000.

HRŮZA, J. *Charty moderního urbanismu.* Brno: Asociace pro urbanismus a územní plánování a ÚÚR, 2002.

Český statistický úřad. Dostupné z URL: <www.czso.cz/cz/hlavni.htm>.

Ministerstvo pro místní rozvoj. Dostupné z URL: <www.mmr.cz>.

Ústav územního rozvoje. Dostupné z URL: <www.uur.cz>.

Ústav územního rozvoje. *Portál územního plánování.* Dostupné z URL: <<http://portal.uur.cz>>.

Lublaňská deklarace o územní dimenzi udržitelného rozvoje. Lublaň: CEMAT, 2003.

Kompendium Evropské unie o systémech, politikách a zásadách územního plánování. Evropská komise. Brno: ÚÚR, OÚP MMR, 2000.

KOUTNÝ, J. – ŠILHÁNKOVÁ, V. *Inovace předmětu Rekonstrukce a obnova sídel.* Výzkumný úkol FRVŠ. Brno: 2000.

KÖRNER, M. *Mezinárodní souvislosti osídlení ČR.* Praha. Pracovní materiál.

KOUTNÝ, J. *Osídlení a regiony ČR. Výzkumný záměr Česká architektura a urbanismus v nové situaci.* Brno: FA VUT, 2000.

KOUTNÝ, J. *Nástin perspektiv rozvoje českého urbanismu. Výzkumný záměr Česká architektura a urbanismus v nové situaci.* Brno: FA VUT, 2001.

KOUTNÝ, J. Moderní urbanistické koncepce. *Urbanismus a územní rozvoj*, 2004. Zvláštní příloha

KOUTNÝ, J. *Soudobá města a osídlení: Vývoj urbanismu*. Brno: 1999–2006. Přednášky. Nepublikovaný materiál.

KOUTNÝ, J. aj. *Česká architektura a urbanismus v nové situaci*. Brno: FA VUT, 2001. Výzkumný záměr: oborová zpráva.

KOVÁČ, B. – KOMRSKA, J. (edit). *Aktuální vývoj teórie urbanismu a nové trendy v priestorovom plánovaní*. Bratislava: FA STU, 2000.

MAIER, K. *Proměny urbanismu – teorie, pojetí a činnosti urbanismu od II. světové války*. Bratislava: FA STU, 2000.

MENCL, V. *Vývoj koncepce organizace měst v československé teorii urbanismu po roce 1945*. Brno: VÚVA, 1982. Nepublikovaný materiál.

KAŠPAROVÁ, L. – PÚČEK, M. *Kohezní politika: osídlení v České republice*. Praha, Brno: MMR, ÚÚR, 2009.

Národní rozvojový plán. Praha: MMR, 2003. Dostupné z URL: <www.mmr.cz>.

Nová Aténská charta: Zásady plánování měst. Evropská rada urbanistů ETCP, 1988.

Podklady a východiska k politice územního rozvoje ČR 2008. Praha: MMR, 2009. Dostupné z URL: <www.mmr.cz>.

Politika územního rozvoje ČR 2008. Praha: MMR, 2009. Dostupné z URL: <www.mmr.cz>.

Strategie udržitelného rozvoje: Urbanismus a územní rozvoj, 2005, č. 2. Zvláštní příloha.

Torremolinská charta: Evropská charta regionálního a prostorového plánování.

Torremolinos (Španělsko): 1983.

Vision Planet. Dostupné z URL: <<http://www.uniserver.cz/visionplanet>>.

Zásady a pravidla územního plánování. Brno: VÚVA, 1982.

Zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů. (SZ)

Malý lexikon obcí ČR 2007, ČSÚ.

B.2.2 Sídla

B.2.2.1 Definice sídel

Sídla, kterých se tato příručka prioritně týká, tj. sídla na území České republiky, jsou jen určitým omezeným výsekem z mnohem širšího spektra světového historického vývoje sídel a jen omezenou součástí ze širokého rejstříku typů prostorových a funkčních formací, které se na světě vyskytují a vyvíjejí v současnosti.

Globalizace vyvolává další nadnárodní jev, a to aktivitu v podobě elektronických, materiálních a informačních „toků“ mezi významnými světovými městy – hlavními centry určitých komplexních seskupení služeb, především finančních, obchodních a znalostních.

ČR není územím, které by podchycovalo všechna momentální vývojová stadia sídel – od nově založených přes prosperující až k obcím a městům, která se vyrovnávají s poklesem jejich dosavadního významu – tzv. *shrinking cities*, což je v současnosti častějším jevem, než kdykoli předtím.

Sídlo

Sídlo je v současnosti prostorový útvar, vymezený katastrálními hranicemi, v jehož zastavěné části plošně dominují stavby pro bydlení a postupně (s jeho rozvojem) pro další účely, v rozsahu a proporcích podle typu, velikosti a poslání sídla. Zástavbu tvoří různá prostorová a funkční seskupení zastavěných a nezastavěných (veřejných, vyhrazených a soukromých) pozemků. Na správním území obce se může nacházet jedno i více různých sídel.

Krajina je nezastavěná část sídla a v urbanismu a územním plánování je pojmána jako území specifické svou geografickou polohou, strukturou přírodních a civilizačních složek a krajinným obrazem. Specifičností krajiny je věnována zvláštní kapitola (viz B.2.3).

Ve svém prostorovém, účelovém i správním uspořádání je sídlo poplatné dlouhodobému historickému vývoji. V jeho průběhu se zpravidla nevyhnulo mnoha zásahům, které si vynutila jeho další existence.

Rozlišujeme:

- ***sídla venkovská***, původně jednoznačně rurální (zemědělská), kdy nezastavěné plochy obdělávané krajiny jsou nezbytnou existenční, převažující plošnou součástí venkovské obce (úživným prostorem) a
- ***sídla městská***, jejichž zastavěná část byla a je ohraničena volnou venkovskou krajinou, která původně nebyla, ale může se stát existenční součástí celého města.

Urbanistické formace

Urbanistické formace (tj. urbanistické uspořádání zástavby) mají delší období trvání, než určitá uspořádání pluziny u venkovských sídel (což je způsob organizace kultivované krajiny podle vlastnictví, bonity půdy a v důsledku toho i vhodných komodit). Rovněž urbanistická uspořádání prostoru městského sídla přetrvávají déle, než střídající se způsoby, jak je město provozováno atd.

Způsoby dělení sídel

Historicky nejstarší dělení vycházelo z práva, které odráželo různé ekonomické a následně i společenské funkce spravovaných území a jejich administrativy. Stanovení typů sídel se postupně vyvíjelo podle různých účelů; důležité je hledisko:

- *administrativně-správní,*
- *funkční,* při zdůraznění ekonomické podstaty tohoto členění,
- *ekonomické,*
- *sociální.*

Od 19. století se pro dělení sídel používá hledisko:

- *velikostní, kvantitativní,*
- *statistické,*
- *velikostně-statistické.*

V urbanistické praxi se sídla (resp. jejich části) člení mj. podle:

- *prostorového uspořádání,*
- *způsobů zástavby* na parcelách a ve vyšších prostorových jednotkách.

Jednotlivé typy sídel se liší i sociální strukturou, společenskými vztahy, způsobem života lidí pobývajících v těchto sídlech a způsobem zaměstnání.

Sídla ve vlastním smyslu vytvářejí pro potřeby veřejné správy obce. Obec může zahrnovat jedno nebo více sídel.

Venkovské obce

Statisticky jsou venkovské obce, jejichž území zahrnuje jedno nebo více sídel, administrativním rozhodnutím omezeny počty do 2 000 obyvatel. Tuto hranici sdílí státy EU, včetně ČR. V dalších zemích se tato dohodnutá hranice může lišit (např. do 2 500 obyvatel).

V současné době venkovské obce zabírají většinu plochy státu. Historicky vzniklá struktura osídlení je hustá, se značným počtem sídel v malých vzájemných vzdálenostech. V důsledku převažujícího podílu volné, obdělávané nezastavěné krajiny jsou hustoty venkovského osídlení nízké.

Podoba zemědělských sídel zůstávala zpočátku stranou převratných společenských změn v průběhu 19. století. Teprve druhotně získávala něco z vymožeností, které se rodily ve městech. Zvyšoval se tlak na produkci potravin, který vyústil ve vyšlechtění nových, výnosnějších odrůd a komodit. Práce v zemědělství se zmechanizovaly. Postupně se přecházelo od malovýroby k velkovýrobě.

Dnes již neplatí, že se všichni obyvatelé venkova živí na obdělávaných plochách venkovské krajiny, jak tomu původně bylo. V dnešní době postačí cca 3–5 % obyvatel zajistit dostatek potravin většině, žijící v sídlech městských. V důsledku toho si venkovské obyvatelstvo musí hledat jinou obživu. V důsledku nastalých změn je také zpochybňována další existence přetrvávající struktury venkovského osídlení.

Od určitého časového předělu (od ztráty dominance venkovského způsobu života) je proto přesnější hovořit o sídlech na venkově, tj. mimo urbanizované prostory měst. Tato převažující

část osídlení má sice svůj základ v zemědělských sídlech (vesnicích), ale jen jejich malá část (v ČR cca 20 %) jimi zůstává dodnes. V současnosti přibývá stále více suburbánních souborů, které jsou ve venkovském prostoru, ale zjevně o nich nelze hovořit jako o sídlech venkovských.

Města

Města byla zakládána (vysazována) buď ve volném prostoru („na zelené louce“), nebo se vyvinula z dřívějších, neměstských sídel. Rostoucí bohatství měst s četnými udělenými privilegii si vyžadovalo ochranu proti útočníkům. Starověká a středověká města se svými hradebními systémy postupně zdokonalovanými byla prostorově vymezenými, prostorově konečnými útvary. Každé požadované rozšíření znamenalo vytvoření dalšího (většího) hradebního okruhu (středověká Paříž jich zaznamenala celkem sedm). Ekonomické otázky obranných systémů nutily stavitele měst k velké sevřenosti, kompaktnosti těchto sídel, s vysokými hustotami obyvatel a aktivit. Vysoké náklady na systémy opevnění ústily ve volbu vhodných přírodních podmínek (obtížně přístupných lokalit), což omezilo rozsah stavěných hradeb. Tato původní „zadání“ pro lokalizaci působila v pozdějších vývojových stádiích vážné překážky pro potřebnou prostorovou expanzi a často znamenala přesun funkcí z původního historického jádra do dalších rozvojových ploch.

Města byla ve struktuře osídlení až do průmyslové revoluce v menšině. Ve starověkých civilizacích představovala populace měst cca 2 % z celkového počtu obyvatel. Přesto již tehdy existovala statisícová i větší velkoměsta. Ještě počátkem 19. století žila ve městech pouze 3 % obyvatel světa. Zbývající venkovská populace byla stěží schopna spolehlivě uživit tento okrajový fragment městských obyvatel. Podstatnou změnu přinesla druhá polovina 19. století – s uplatněním všech objevů tzv. průmyslové revoluce.

Široký rozsah pojmu sídlo

Vzhledem k nebývalé dynamice rozvoje a proměn sídel, zejména od počátku 20. století, bylo a stále je aktuální korigovat relativně ustálené definice pojmu *sídla*. Geografie precizovala určité předěly (hranice), včetně početních, které ohraničovaly různé odlišné typy, různě velké zóny prostorů atp. Nové skutečnosti (technologie, globalizace, úspěchy medicíny atp.), které vstoupily do života člověka a společnosti, dále různá prostorová uspořádání (bloková, volná zástavba, zahradní města), různé (sanační, regenerační) zásahy do historických organismů, důsledky živelných a válečných pohrom atp., se závažně či méně podstatně promítly do existující podoby sídel. Tato rozsáhlá variabilita dosud nenašla uspokojivé definice. Přesto, že se celá řada nových trendů ojediněle projevovala mnohem dříve, nebylo možné předvídat celou bohatou škálu modifikací, které jsou stále zařazovány pod společného jmenovatele. Stále více se prosazující globalizace zastihla města jednotlivých zemí v odlišných, často nesrovnatelných situacích a stádiích rozvoje a při tom do většiny z nich přinesla určité společné komponenty. Přes zdánlivé (někdy původní) podobnosti srovnáváme a dokonce řadíme nesrovnatelné jevy pod společné jmenovatele. Důkazem toho je pokračující obecné užívání některých „klasických“ pojmů pod stále se rozšiřující množinou proměnných.

Pojem *sídlo* se vztahuje:

- jak na historicky nejstarší případy usídlení určitých kočovných komunit, existující zpočátku omezenou dobu, odvozenou z vyčerpání plodnosti půdy v určitém okruhu dostupnosti – ať šlo o půdu ornou, nebo o plochy pastvin,
- tak na spektrum sídel *trvalých*, existujících v registrech archeologie, nebo jako nezměrná, rostoucí megalopole.

Sídla a osídlení

Základní jednotkou osídlení je *usedlost, samota*. Seskupení několika usedlostí, samot, staveb atp. může být sídlem v podobě *osady, kolonie, malé vsi*. Vedle velikostí jednotlivých druhů sídel je důležité jejich poslání (účel).

Na druhém konci velikostní řady jsou *seskupení* nikoli stavení (budov), ale sídel.

Aglomerace, sídelní aglomerace

Volné svazky městských sídel vznikaly různě, za různých okolností (kupř. středověká města – městská sídla – pražská před založením Nového Města a před jejich sjednocením). Spolu s růstem významných měst se zvětšoval jejich okruh působnosti i potřebného zázemí, potenciál velkých měst vytvářel intenzivnější „magnetická pole“, do značné míry „polarizoval“ města ve svých spádových územích.

Následující pojmy vysvětlují povahu a četnost různých vazeb (s významným podílem vazeb každodenních). Míra integrace je po správní stránce nízká; důležité jsou četnosti vazeb dopravních a spojů (včetně elektronických).

Metropole je označení pro hlavní město státu, nebo pro základní (mateřské) město aglomerace.

Konurbace je seskupením dvou nebo více měst (obdoba aglomerace), u kterých dochází k určité dělbě funkcí (podkrušnohorská konurbace).

Celky regionální jsou větší celky obcí, utvářené nutně útvary regionálními, tj. takovými celky, které nejsou jen aglomerací městských, ale i venkovských obcí (např. *metropolitní region*). V regionech se uplatňuje několikastupňová hierarchie obslužných center.

Mikroregion je dobrovolným sdružením (svazkem) malých obcí, vzniklým:

- účelově, pro realizaci společného záměru (vodovod, plynovod, revitalizace vodního toku),
- za účelem déle trvající, koncepční spolupráce (společná koncepce cestovního ruchu, obnovy venkova atp.),
- za účelem dělby práce a to pro početní nedostatečnost jednotlivých obcí (společné řešení dopravy, zajištění školní výuky atp.).

Urbanizace

Urbanizace je společenským procesem formování a postupného *převládnutí městského způsobu života*, umožněným nabídkou pracovních příležitostí pro přicházející imigranty postupně v řemeslech, průmyslu, později ve službách (postindustriální fáze) a v kvartérním sektoru (vývoj ke znalostní společnosti), soustředěných ve městech a v současné době i v jejich rostoucím zázemí (rozptylu), tj. v jejich metropolitních územích.

Průmyslová revoluce a její vymoženosti iniciovaly postupný přesun obyvatel z venkova do měst s jejich nebyvalým růstem a to až k hodnotám současným, kdy se hovoří o dosažení nebo přiblížení se k úrovni „saturace“. Ve 2. polovině 19. století se města zbavila svých hradeb a expandovala do okolní krajiny na principech kompaktní, ale různě zahuštěné zástavby (podle sociální struktury obyvatel – viz rozdíl zástavby Žižkova a Vinohrad).

Obrovský nárok na energetické zdroje a vysoké koncentrace obyvatel vedly k tak intenzivnímu znečištění životního prostředí, že městská sídla čekala další nutná proměna – zavádění městské infrastruktury. Neúnosné zdravotní poměry vedly k častým vzplanutím epidemií (tyfu, cholery), a následně k zakládání centralizovaných systémů zásobování vodou, odkanalizování, později k elektrifikaci, plynofikaci. Města jsou vzhledem k rostoucímu rozsahu nucena zakládat systémy veřejné dopravy (tramvaje, autobusy, metro).

Kvalitní příměstská železniční doprava dovolila uniknout z nesnesitelných poměrů průmyslových měst na venkov. Vznikala zahradní města, sídliště nebo jen soubory, předznamenávající pozdější *suburbs*.

Rurální venkov se svým dlouhodobě ustáleným zaměřením nemohl v koexistenci s městy soupeřit. Byl příliš konzervativním partnerem. Města nastartovala nesrovnatelně větší dynamiku a byla svou velkou sociální rozmanitostí a množstvím možných interakcí potenciálním nebo skutečným nositelem technologických, vědeckých i uměleckých vymožeností. Přesto nelze říci, že by likvidace svébytnosti venkova prospěla celkovému vývoji společnosti, zejména v oblasti kulturní.

Vzhledem k absenci některých dosud užívaných kritérií pro proces urbanizace (zejména požadavku vysoké koncentrace obyvatel a následně růstu četných vzájemných interakcí) lze v současné době hovořit o *posturbanizační nebo deurbanizační fázi rozvoje měst*. Současně probíhající dekoncentrace měst má nutně za následek i změny v povaze osobních (fyzických) interakcí, které jsou nahrazovány komunikací elektronickou, bez osobního, fyzického kontaktu jednajících, kooperujících. Požadované interakce nastávají v současných podmínkách v době pracovní, nejsou trvalé v průběhu dalších částí pracovních i volných dní a týdnů (denní a víkendový odliv obyvatel do jiných lokalit). Přechodný příliv krátkodobých návštěvníků nemůže kompenzovat výše požadovaný typ koncentrací a intenzitu interakcí.

B.2.2.2 Charakteristika sídel

Městská sídla

Teprve zdokonalení technologie zemědělství, v průběhu tzv. neolitické revoluce, dovolilo trvalé usídlení. Lze říci, že hlavní vymožeností všech sídel bylo snadnější přežití v soudržných komunitách, odolnějších než nezávislá existence jednotlivců. Základem trvalých *venkovských rurálních sídel* byla obdělávatelná půda, střídavě obdělávaná nebo ležící ladem

(trojpolní systém) a v důsledku sklizní potřeba uskladnění úrody. Komunity v těchto sídlech mohly narůstat díky extenzivnímu rozvoji na úkor odlesňovaných ploch. Teprve vyšší míra přebytků zakládá možnost směny zemědělských produktů za výrobky řemeslníků a za zboží obchodníků. Zajištění obživy těchto nezemědělských profesí postupně vytvářelo prostor pro vznik *sídel městského typu*.

Starověká městská sídla byla rezidencí panovníka, vysokého představitele církve, centrem správy širšího území a centrem různých dovedností – řemesel, organizovaných ve formě cechů.

K rozvoji středověkých městských sídel přispěla kromě zvýšené výtěžnosti zemědělství podstatnou měrou těžba drahých i užitkových kovů. Rostoucí ekonomika měst si vyžádala další rozvoj venkova. Proto bylo snahou panovníků rozšiřovat zemědělské osídlení, někdy kolonizovat další dosud nevyužitá území států.

Městská sídla od dob svého vzniku závisela na rurálním okolí, které za potraviny získávalo řemeslné, později průmyslové výrobky a substráty, usnadňující a zvyšující zemědělskou produkci. Dominantní, existenční roli měst postupně zastával sekundární sektor (průmyslová výroba), v současnosti terciér (služby) spolu s postupným rozvojem kvartéru (věda, výzkum, vysoké školství).

V současné době jsou městská sídla aglomerátem minulých, současných a připravovaných podob urbánní existence (registrujeme koexistenci průmyslových celků, postindustriálního rozmachu služeb a rostoucí informační a znalostní infrastruktury).

Ve volné krajině se začaly projevovat nové charakteristické vazby mezi sídly v důsledku změn dominantních dopravních prostředků a spojů.

Jiný charakter vazeb nabídl systém železnic, jiný systém silnic s individuální dopravou. Začalo období lokalizace rozsáhlejších investic mimo tradiční sídla (u nádraží, na významných dopravních křižovatkách, podél významných dopravních tahů, u letišť atp.).

Svou současnou situací (ztrátou pracovních příležitostí v primérním sektoru) se většina tradičních venkovských sídel stala obytným zázemím dostupných měst, ve kterých jejich obyvatelé nacházejí svou obživu, za kterou dojíždějí. V důsledku této situace dochází k určitému tempu a způsobu poměšťování původních venkovanů a jejich sídel, ze kterých se stávají součástí obtížněji definovatelné suburbánní zástavby.

Na venkov expandují města v podobě disperze (rozptylu) nově realizovaných předměstských souborů, svou strukturou nesamostatných (proto suburbánních) „fragmentů“ (obytných, průmyslových, komerčních, skladových, apod.), využívajících relativní ekonomické výhodnosti lokalizace těchto souborů buď ve volné krajině, nebo při venkovských sídlech, a dostupných přes svou odlehlost díky vysoké mobilitě současné společnosti a možnostem její především individuální dopravy.

Ve svých vývojových fázích městská sídla prošla několikrát:

- kompaktní zástavbou,
- rozvolněnou zástavbou,
- volnou zástavbou.

Kompaktní (bloková) zástavba provázela města starověká, středověká i novověká.

Rozvolněná zástavba typu zahradních měst se objevuje jako reakce na nesnesitelné poměry rostoucích, znečištěných měst s vysokými hustotami zástavby i obyvatel. Volná zástavba (byla reakcí na uzavřenou blokovou zástavbu) se objevuje v 1. polovině 20. století, zejména při realizacích *sídlíšť sociální zástavby*, ve 2. polovině 20. století pak při výstavbě *sídlíšť nájemních bytových domů*. Únik z městských koncentrací dovolilo rozšíření automobilu. Vyústil v měřítku současné disperze, většinou známé pod pojmem *suburbanizace*, někdy označované jako *deurbanizace* (rozmělnění dosavadní koncentrace, interakcí atp., tj. pohyb proti urbanizaci).

Venkovská sídla. Sídla na venkově

Je nutno upozornit na zásadní rozdíl těchto dvou pojmů.

Venkovská sídla jsou sídla s původním zemědělským posláním, která nemohla vzniknout v podmínkách městských. Všechna prošla a dále procházejí určitými transformacemi, které buď dovolují, nebo nedovolují využívat dosavadní fondy pro tytéž (obytné) nebo pro jiné (výrobní, skladovací) účely, uplatňující dnes odlišné technologie (velkovýroba, rodinné farmy, rekreace).

Na venkově vznikala další sídla, a to pro nezemědělské účely. Vznikala zejména v důsledku blízkosti zdrojů nerostných surovin nebo paliv, na nichž existenčně záviselo podstatně širší okolí (dřevěné uhlí, rudy, sklářské suroviny, kamenné uhlí). Jejich doprovodnou funkcí byla původně dominantní činnost zemědělská (také lesní výroba, rybníkářství a některá speciální zaměření v rámci primárního sektoru – jako pěstování určitých speciálních komodit, chmele, vína, ovoce, zeleniny atp.).

Dnes se na venkově realizuje *nová zástavba* (viz *suburbs*), ale zpravidla nevznikají nová sídla s uspokojivou infrastrukturou, hlavně sociální. Nová zástavba nemá k původnímu účelu venkovských sídel, na která navazuje, žádný vztah, kromě sdílení společných lokalit.

Funkční hledisko

V zastavěných částech sídel zpravidla dominuje funkce obytná, ale sídla, zejména městská, jsou polyfunkční. Před průmyslovou revolucí, která znamenala zásah do všech složek a komponentů sídel, existovaly polyfunkční jednotky již na úrovni jednotlivých domácností. Měšťanské domy měly vedle obytné funkce pro rodinu majitele i ubytovací prostory pro zaměstnance, dílenské výrobní a skladovací prostory, část pro tažná zvířata a pro různé povozy. Škola sloužila výuce, ale i ubytování učitele.

Polyfunkčnost byla na úrovni jednotlivých staveb zachována na příklad ve městě v podobě odlišných funkcí parteru a někdy i dalších podlaží (*tzv. sendvičové uspořádání*), nezůstalo však nutně zachováno jejich provozování společným uživatelem – majitelem. Tyto a další, mnohem četnější formy polyfunkčnosti jsou soustředěny v městských centrech. Obdobně venkovskou zástavbu představoval soubor usedlostí, které byly současně hospodářskými provozy (stáje, stodoly), ubytovacími jednotkami pro rodinu a čeleď hospodáře, skladovacími prostory (sýpky) atp.

Tato polyfunkčnost se postupně rozpadla nejen na úrovni jednotlivých staveb, ale postupně i v celých městských územích. Záměrně vznikaly různé *monofunkční zóny*. Byla to zejména obtěžující výroba, která byla tradičně separována od dalších funkcí již od středověku, zejména

vůči funkci obytné. Jednotlivé funkce jsou ve městech zastoupeny větším počtem výskytů na rozdíl od venkovských sídel a malých měst, kde se vyskytují jen jednou (unikátně), nebo jako součást jiné dominantní funkce stavby (parter).

Původní funkční určení staveb a areálů doznalo v průběhu historie sídel mnoho transformací. Typická je změna obytných palácových rezidencí na důležité administrativní, vládní a kulturní účely. Rozvoj nebytových funkcí v centrech měst se děje zpravidla na úkor funkce obytné, která je z těchto prostorů vytlačována.

Postupným rozvojem se řada sídel specializuje na určitou funkci, která se projeví vyšším podílem jejího zastoupení, než je obvyklé. Někdy tato specializace má za následek zcela odlišný režim v celém rozsahu obce, nebo v jejích určitých částech (sídla lázeňská, veletržní, rekreační, průmyslová, administrativní, střediska cestovního ruchu atp.). V těchto sídlech je odlišná sociální struktura, odlišná proporce skupin jeho uživatelů (rezidentů, zaměstnaných, hostů – návštěvníků), odlišný provozní režim oproti běžným městům. Projevy specializace jsou buď sezónní záležitostí, nebo existují celoročně.

B.2.2.3 Hodnoty sídel

Hodnotící kritéria

Je nutno předeslat, že hodnotící kritéria jsou v zásadě ze čtyř oblastí:

1. sídlo musí být především *funkční*; hodnotí se jeho hodnoty užitkové (sídlo je důmyslným organismem, které produkuje určité hmotné i nehmotné statky);
2. sídlo musí být především *výkonné v oblasti ekonomických hodnot*, aby mohlo být hodnotné i *v oblasti kulturních hodnot*;
3. sídlo je zpravidla vícegeneračním dílem, které vykazuje složité prolínání minulých a současných ekonomických a kulturně-společenských hodnot, vytvářených v průběhu jeho existence;
4. sídlo je hodnoceno komplexně podle *ukazatelů kvality života*.

Užitkové hodnoty

Pokud jde o užitkové hodnoty sídel, sídlo se vyznačuje:

- *funkčností, provozuschopností a spolehlivostí* jejich sociální a technické infrastruktury, dopravního systému, adekvátním zastoupením všech požadovaných složek, stavu jejich zástavby (prokázané schopnosti permanentně čelit morálnímu a fyzickému opotřebením) a volných prostor (kvalitě životního prostředí);
- pozitivním *potenciálem demografické struktury, úrovní vzdělání* jejich obyvatel, *občanskou participací*;
- *kvalitou urbanistické koncepce* (resp. urbanistických koncepcí).

Ekonomické hodnoty

Pokud jde o hodnoty ekonomické: sídlo se projevuje

- v *optimálních proporcích a v úrovni produkce* na území sídla podle jednotlivých oborů (resortů), jejich ekonomickou (a kulturní) úspěšností;
- *trendem* vzestupu, někdy stagnací nebo poklesem, *ekonomické efektivity*.

Kulturně-společenské hodnoty

Ty jsou obsaženy:

- v *atraktivnosti* založení sídla, v *harmonii* mezi morfologií území a uspořádáním zástavby;
- v rozsahu výskytu *cenných historických staveb* a celých soudržných území a v jejich ohodnocení na úrovni národní a mezinárodní;
- v *potenciálu kulturního (multikulturního) prostředí*.

B.2.2.4 Problémy sídel

V celém rejstříku problémů sídel lze rozlišit několik kategorií problémů. Jsou to především problémy:

- *trvalé*, které vyplývají z okolností, podmínek existence sídel v určitém prostředí (nelze vůbec nebo zcela změnit z dnešního hlediska *nepříznivé důsledky lokalizace sídla*, lze nebo nelze je do určité míry korigovat);
- vyplývající z *přirozeně nastávajících změn* předmětného sídla a jeho součástí (stárnutí struktur a koncepcí, růst velikosti a počtu obyvatel, růst nároků na kapacity technické infrastruktury, dodávky energií, funkční změny, změny ekonomického zaměření sídla, problémy s ukončením určitých druhů výroby atp.);
- vyplývající z *nároků na regeneraci – inovace systémů, zvýšení standardu, materiálního komfortu, bezpečnosti atp.*, které často narážejí na některé „konstanty“ v dosavadním uspořádání sídla;
- vyplývající ze *ztráty ekonomické základny* sídla a *obtíží transformovat* sídlo na odlišné zaměření;
- vyplývající z *nedostatku prostředků* a z *nevyhovujícího managementu* na řešení výše uvedených problémů a které zakládají na nové problémy, v důsledku „neřešení“ hrozících (ohrožujících) situací.

K jednotlivým naznačeným problémům

Problémy jsou „špatné“, pokud je nelze (zatím, vůbec) řešit. Neřešitelnost může být objektivní skutečností, ale také může znamenat neschopnost, nevělu určité reprezentace sídla, společnosti – řešitelné problémy řešit.

Problémy, vyplývající ze změn sídla jsou dvojí: existující části si vyžadují cyklickou obnovu, regeneraci, modernizaci; rozšiřující se sídlo vyvolává zpětné tlaky na dosavadní dimenze a kapacity sídla; jejich navýšení nelze často provádět adicí paralelních kapacit, protože zasahují do dosavadního uspořádání systémů a vyčerpávají (resp. překračují) koncipované rezervy, ať plošné, nebo kapacitní.

Problémy, vyplývající z tlaku rozvoje společnosti, její technologické a celkové znalostní úrovně. Statická povaha města je pod tlakem inovací; podle různých názorů tato je nebo není schopná nové požadavky zvládnout, přizpůsobit se jim. K rozdílným názorům dochází při rozhodování o prioritách rozvoje (změna) nebo obnovy (zachování). Problémem je rozpoznat dopady (dosahy) změn – vůči hodnotám, které mají být obětovány, změněny, případně zničeny.

Problémy, vyplývající ze ztráty ekonomické základny celé obce; jsou to především současné problémy měst (*tzv. shrinking cities, upadajících měst*), ale i venkovských obcí. U měst se zpravidla jedná o ukončení těžby, provozu těžkého a ostatního průmyslu pod tlakem levnější konkurence, na venkově pak neefektivní provozování zemědělství (pozn. autora: poměřováno nekomplexně, bez ohledu na vyvstávající problém nákladnější údržby krajiny). S těmito problémy souvisejí otázky etické, kdy konkurence neváhá ke své převaze využít podstatně nižších životních nároků a následně nákladů.

Problémy, vyplývající z nedostatku, nebo neuvolnění prostředků (nejen finančních) na řešení většiny problémů. Problém je složitější, než problém chybějících financí. Do problematiky obcí se vedle věcných problémů vkládá komunální a obecná politika, upravující (často nahodile, neobjektivně) priority potřeb. Politická volba určitých (atraktivních) jevů a/nebo trendů způsobuje odklon od zákonitých kroků a změnou orientace způsobí po dekády trvající narušení městských struktur v jejich základech (například upřednostnění varianty sub-urbanizace oproti logickým reinvesticím do existujících struktur).

B.2.3 Krajina

AKTUALIZOVÁNO

Zpracovatel výchozí podkapitoly v roce 2006: Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

Zpracovatel aktualizované podkapitoly: Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

Recenze: Ing. arch. Vladimír Dujka

Ing. Klára Salzmänn, Ph.D.

Ing. Eva Voženílková

Poslední aktualizace: 26. 2. 2016

B.2.3.1 Pojetí krajiny v územním plánování

Krajina – struktura přírodních a kulturně-civilizačních složek, vlivů a procesů

• Krajina

Krajina je v urbanismu a územním plánování pojímána jako *území, jehož charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských činností* (Evropská úmluva o krajině). Pozornost je věnována stejně tak přírodním podmínkám a procesům, jakož i civilizačním vlivům, výsledkům obhospodařování krajiny, její kultivace a exploatace a také chápání krajiny jako „dědictví“ – jak lidské kultury, tak i přírodního vývoje. Z těchto podmínek, vlivů a činností se odvíjí hodnoty krajiny, její charakter, nezaměnitelnost a identita.

Krajina je část území, specifické svou geografickou polohou, strukturou přírodních a civilizačních složek a vnější tvářností – krajinným obrazem. Toto pojetí odpovídá do určité míry definici *krajiny* dle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů: „krajina je část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky“. V tomto smyslu a v nejširším pohledu hovoříme v *kulturní krajině* o

- *primární struktury, která představuje soubor základních prvků krajiny včetně jejich vzájemných vazeb, tvořící její původní základ (geologická stavba a substrát, půda, reliéf, vodstvo, ovzduší a potenciální přirozená vegetace) – struktura, kterou člověk zatím nejméně pozměnil,*
- *sekundární struktury, která představuje současnou krajinu určenou jejím aktuálním využíváním (land use) a nově vzniklými materiálními výtvoři člověka – tato struktura v současnosti vyplňuje zemský povrch,*
- *terciární struktury, která je tvořena prvky socioekonomické sféry (nehmotné zájmy, projevy a důsledky činnosti společnosti a jednotlivých odvětví v krajině – např. ochranné režimy²².*

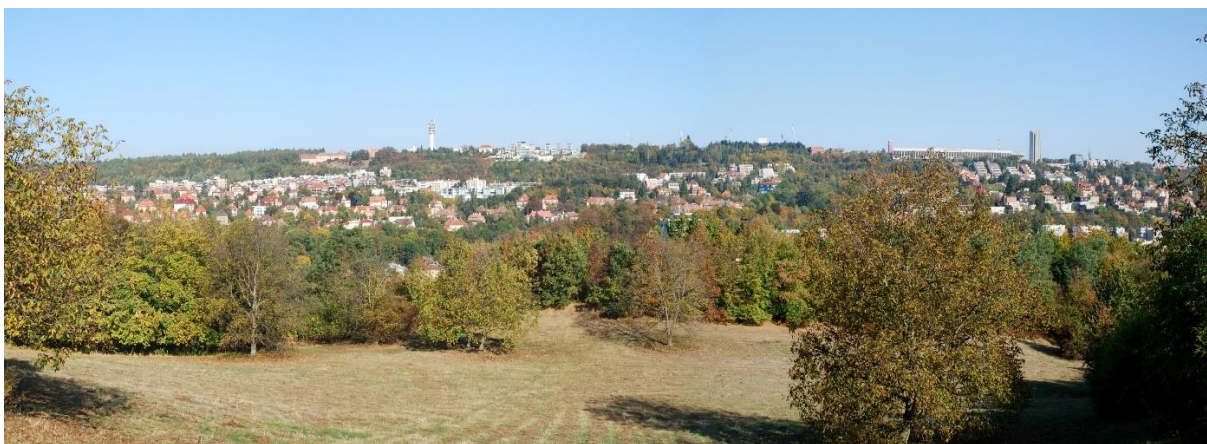
Přírodní charakteristiky (vlastnosti) určovaly a do značné míry dosud určují míru uplatnění či rozvoj sekundární či terciální struktury krajiny, které zpětně ovlivňuje některé přírodní, resp. přirozené vlastnosti krajiny.

Vlastnosti krajiny nazírané z pohledu územního plánování jsou specifické podle míry přítomnosti a vztahu přírodních a civilizačních složek krajiny. Hovoříme vedle segmentů krajiny přírodní²³ pak o

- *krajině městské (urbánní),*
- *příměstské (periurbánní, suburbánní),*
- *krajině venkovského prostoru (rurální).*

²² MIKLOS, L., IZAKOVIČOVÁ, Z.: *Krajina jako geosystém*, Bratislava, VEDA, 1997

²³ nevelké části krajiny, které jsou většinou plochami chráněnými – zahrnutými mezi limity využití území

Městská krajina. Praha – Motolské údolí – pohled na svah u Spiritky od usedlosti Šalamounka ukazuje výraznou terénní hranu Strahovského hřbetu s technickými dominantami větracího objektu Strahovského tunelu a telekomunikační věže. (foto I. Vorel)

Příměstská krajina. Na východní okraj Prahy (Škvorec) navazuje zemědělská krajina s rychle rostoucími vesnickými sídlí. (foto I. Vorel)

Venkovská krajina. Přírodní park Horní Berounka zahrnuje otevřenou zemědělskou krajinu Kralovické pahorkatiny. (foto I. Vorel)

• Kulturní krajina

Česká krajina je v naprosté většině své rozlohy krajinou kulturní, přetvářenou po staletí. V její struktuře i v její tvárnosti je zakotvena paměť dřívějších dob. Jedná se o „dědictví“ jak lidské kultury, tak i přírodního vývoje. Je kulturním dědictvím, stejně jako dědictví zachované v architektuře, urbanismu, výtvarném umění, sochařství, hudbě, v lidovém umění, tanci a zvycích, avšak je mnohem silněji spjata s krajinným rámcem – s přírodními podmínkami místa i se základními podmínkami uspořádání vizuální scény (terénním reliéfem, vodními plochami a toky, vegetačním krytem). V celé Evropě je kulturní dědictví, zakotvené v krajině, předmětem ochrany. *Kulturní a přírodní hodnoty, spojené s evropskou krajinou, jsou ve své rozmanitosti a kvalitě součástí společného evropského dědictví; evropské státy mají proto povinnost podnikat společné kroky k ochraně, péči a plánování, týkající se těchto hodnot²⁴.*

Kulturní krajina. V pohledu z věže zámku Hluboká přes tok Vltavy a Opatovice k Českým Budějovicím je patrná celá řada informací o přírodních podmínkách i kulturním vývoji krajiny Hlubocka – napřímený tok Vltavy, výrazná lesnatá terénní hrana – rozhraní Tábořské pahorkatiny a Českobudějovické pánve, aleje, členící panskou půdu barokního Schwarzenberského hospodářského dvora u Opatovic a okraj krajinářské úpravy Podskalské louky na levém břehu Vltavy. (foto I. Vorel)

• Kategorie kulturní krajiny a možnosti její ochrany

Výbor světového dědictví definoval v roce 1992 tři základní kategorie kulturních krajín – komponovanou kulturní krajinu, organicky vyvinutou krajinu a asociativní kulturní krajinu.

Kategorie kulturních krajín:

- a) komponovaná kulturní krajina záměrně navržená a vytvořená člověkem (zahrady, krajinářské parky, širší krajinářské kompozice vytvořené z estetických důvodů),
- b) organicky vyvinutá krajina (výsledek společenských, ekonomických, správních či náboženských požadavků),
 - b1) reliktní krajina („zkamenělá“, její vývojový proces byl v minulosti ukončen, ale její znaky se stále dochovaly),
 - b2) kontinuální krajina (stále se vyvíjející, spojená s tradičním způsobem života, její vývoj stále probíhá),

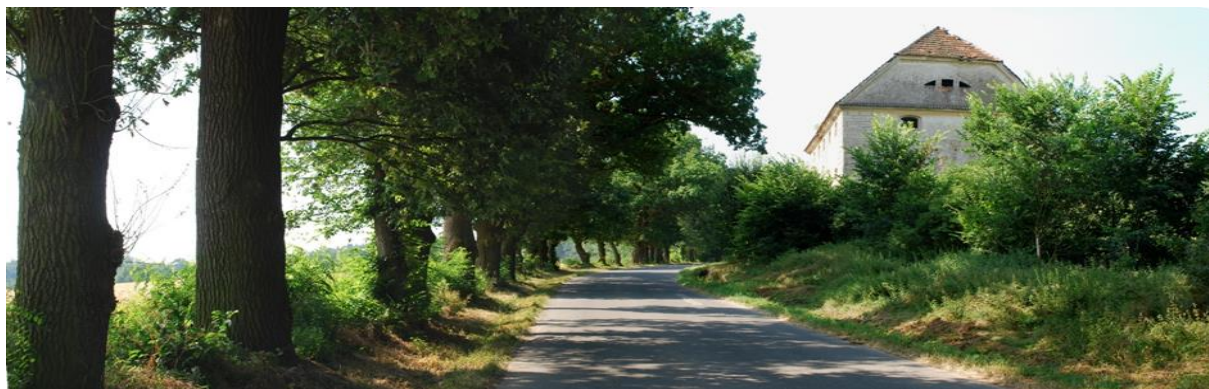
²⁴ Evropská úmluva o krajině – důvodová zpráva, kap. II., odst. 30

Dostupné na

[http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_uumluva_o_krajine_smlouva/\\$FILE/OPP-01_Duvodova_zprava-20150311.pdf](http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_uumluva_o_krajine_smlouva/$FILE/OPP-01_Duvodova_zprava-20150311.pdf)

- c) asociativní kulturní krajina (*krajina na pozadí náboženských, uměleckých nebo kulturních asociací, materiální kulturní složky mohou i scházet*).

Existuje řada nástrojů, kterými je možno chránit kulturní hodnoty krajiny. Tyto hodnoty mohou spočívat v přítomnosti, resp. dochovanosti určitých částí – komponent – krajiny, kterými jsou dochované *prvky, objekty a jejich soubory*. Může jít o objekty chráněné jako kulturní či národní kulturní památky, ale i o objekty památkově nechráněné, přesto s výrazně dochovanými formami, detaily, tradičními materiály a regionálními znaky. Většinu z těchto jevů bychom měli nalézt v územně analytických podkladech obcí²⁵. Druhou skupinou významných jevů je vedle samotných objektů a jejich souborů i *struktura osídlení* a dochovaná *urbanistická struktura sídel*. Urbanistické hodnoty pak mohou tkvět v dochovanosti půdorysné skladby sídla, půdorysné a hmotové skladby zástavby včetně dochované parcelace, v dochovanosti významných stavebních dominant a kompozičních vztahů²⁶ včetně charakteristických siluet (vedut) sídla. Informace o urbanistických hodnotách sídel v krajině lze nalézt v územně analytických podkladech obcí²⁷. Vedle přítomnosti jednotlivých komponentů kulturní krajiny a jejich soustav je třeba věnovat pozornost celým krajinným segmentům s dochovanými *historickými krajinnými strukturami* – s dochovanou historickou cestní sítí, historickými hospodářskými úpravami, dochovanými strukturami nelesní zeleně, významnými technickými stavbami a zařízeními, s dochovanými strukturami členění plůžiny apod. Dochované *krajinářské kompozice* (komponovaná krajina záměrně navržena a vytvořena člověkem) a hospodářské feudální celky pak patří k nejvýznamnějším historickým krajinným strukturám.

Krajinná památková zóna (KPZ) Čimelicko – Rakovicko. Západní část území KPZ je tvořena na úrodných půdách po staletí kultivovanou zemědělskou krajinou. Původně panská půda je členěna dubovými alejemi v ortogonálním geometrickém schématu a na symbolických diagonálách leží důležité body prostorové skladby – např. kontribuční špýchar. (foto I. Vorel)

Kulturní krajiny, vyskytující se v různých prolínajících se formách a vyznačující se soustředěnými památkovými hodnotami a přítomností cenných komponent, jsou u nás často předmětem ochrany v rámci krajinných památkových zón, vyhlášených podle § 6 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (památkový zákon)²⁸. Mezi lety 1992 a 2014 bylo v ČR vyhlášeno 24 krajinných památkových zón (KPZ).

²⁵ Dle vyhlášky č. 500/2006 Sb., Příloha č. 1, Část A – ÚAP obcí – podklad pro RURÚ se jedná o sledované jevy č. 8 – nemovitá kulturní památka, popřípadě soubor, včetně ochranného pásma, č. 9 – nemovitá národní kulturní památka, popřípadě soubor, včetně ochranného pásma, č. 10 – památka UNESCO včetně ochranného pásma, č. 12 – region lidové architektury, č. 13 – historicky významná stavby, soubor, č. 14 – architektonicky cenná stavba, soubor

²⁶ Dle: Kučová, V., Dostálek, J., Ehrlich, M., Kuča, K., Pacáková, B.: Metodika standardizovaného záznamu KPZ, NPÚ Praha, 2014)

²⁷ Dle vyhlášky č. 500/2006 Sb., Příloha č. 1, Část A – ÚAP obcí – podklad pro RURÚ se jedná o sledované jevy č. 5 – památková rezervace včetně ochranného pásma, č. 6 – památková zóna včetně ochranného pásma a zejména č. 11 – urbanistické hodnoty

²⁸ Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání s krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany.

Krajina v urbanismu a územním plánování – od krajinných limitů k chápání krajiny jako součásti kvality prostředí

• Přírodní podmínky jako předpoklady a limity rozvoje území

Posilování důrazu na ochranu životního prostředí zaměřilo v 80. a 90. letech 20. stol. pozornost nejenom k územní ochraně přírody (maloplošná a velkoplošná chráněná území), ale také ke zkoumání *teorií ekologické stability, ekologických sítí* a jejich využití v plánovací praxi v podobě *územních systémů ekologické stability*. V normativně pojaté urbanistické tvorbě byla kvalita prostředí nových obytných souborů podporována *soustavou ukazatelů týkajících se zeleně*. Realizace ploch zeleně (kvalita výsadby, ztvárnění urbanistického parteru a následná údržba) byla však nedostatečná, stejně jako budování okrasových, obvodových a celoměstských parků.

Problematika přírodního prostředí a krajiny byla v urbanismu chápána velmi rozdílně a to podle toho, jaký úhel ohledu řešená problematika vyžadovala. Tento úhel pohledu tkvěl zejména v:

- a) měřítku problematiky, kdy byla pozornost věnována *vztahu krajiny a struktury osídlení* (event. dalším klíčovými funkcím, jako je těžba, rekreace, lázeňství atd.), vztahu města a jeho příměstské krajiny, vlivu celků a prvků městské krajiny na vývoj struktury osídlení nebo *využití přírodních prvků* v prostředí vesnice;
- b) rozdílném důrazu na aspekty *významu přírodního prostředí a krajiny* jako např.:
 - krajina jako území s přírodními, kulturně-historickými a estetickými *hodnotami*, podmiňujícími jeho využití (území se zvláštními podmínkami a omezeními využití),
 - krajina jako ekologicky hodnotné území s přírodními hodnotami, tvořícími *rovnováhu* urbanizovanému prostředí (důraz na ochranu přírody a krajiny, na biodiverzitu a na ekologickou stabilitu),
 - jako *funkční subsystém* rekreace a přírodního prostředí (důraz na funkční a prostorové vztahy).

Tyto a další pohledy se dříve promítaly do územního plánování a upřednostňovaly některá hlediska, která představují základní limity pro využití území. Vyjadřovaly také některé základní systémové vazby, důležité pro rozvoj území a prostorově provázané s funkčními systémy sídel a krajiny – zejména systém ekologické stability a systém rekreace. V zásadě se jednalo o

- řešení ploch zeleně (funkční využití a systém rekreace),
- systém ekologické stability,
- ochranu přírody,
- ochranu ZPF.

Tyto *dílčí materiály* však zdaleka *nepokrývaly krajinářskou problematiku dostatečně*. Zpracovatelé územních plánů proto podle konkrétních podmínek území doplňovali povinné přílohy ÚPP a ÚPD o další materiály, doplňující údaje o stavu krajiny. Jednalo se nejenom o problematiku vodního režimu krajiny, ale také o vymezení strukturních prvků členících krajinu, o identifikaci stop historického vývoje krajiny nebo o rozbor prostorových vztahů, spoluvytvářející specifický charakter krajiny.

Problém však tkvěl v tom, že řada dílčích krajinných analýz a koncepčních záměrů řešení byla zpravidla vztahována k problémům urbanistické struktury, resp. socioekonomického prostředí sídla. Nebyl tím dostatečně řešen vztah ke krajinné struktuře.

• Potřeba komplexního přístupu k řešení krajinářské problematiky

Ukázalo se, že *pojetí krajiny* jako struktury ekosystémů a *urbanistické struktury* na jedné straně a jako struktury sociálních, funkčních a prostorových vztahů na straně druhé *vzájemně nekoresponduje* a může se do určité míry míjet. Tuto nevýhodu, pramenící z pojetí krajiny v zákoně o ochraně přírody a krajiny, do značné míry řeší pojetí krajiny dle Evropské úmluvy o krajině, promítající se do legislativy územního plánování.

Tyto problémy se v posledních letech projevily v kladení důrazu na *komplexnost přístupů k tvorbě životního prostředí*, na posílení souladu struktury přírodních složek a urbánní struktury v městské

a příměstské krajiny a na ochranu a využití hodnot kulturní krajiny v plánování venkovského prostoru. Vznikly náměty na vytvoření samostatného *systému krajinného plánování* a na řešení jeho vztahu k územnímu plánování. Jsou rovněž rozvíjeny úvahy o obsahu takových územně-plánovacích nástrojů, které by skutečně komplexně řešily krajinu v jejích širších souvislostech.

- **Celostní pojetí krajiny**

Posílení krajinářských aspektů v územním plánování se obrátí ve snaze o identifikaci kvalit krajiny v komplexnosti pohledu na pozitivní hodnoty a negativní jevy. V pohledu na krajinu se objevuje *vyváženost mezi aspekty přírodovědnými, civilizačními, krajinářsko-estetickými a kulturně-historickými*. Takový přístup může předem omezit konflikty vyplývající ze situace, kdy se na jedné straně objevují urbanistické a územně plánovací práce, chápající krajinu víceméně jako území pro rozvoj funkcí měst nebo vesnic, na druhé straně pak ochrannářské tendence, nezohledňující dynamicky se projevující socioekonomické jevy.

B.2.3.2 Hodnoty krajiny a jejich ochrana

- **Funkce krajiny**

Funkce krajiny je možno definovat z různých úhlů pohledů vědních, technických a uměleckých disciplín. Z hlediska územního rozvoje se jedná o takové funkce krajiny, které korespondují s funkcemi území – funkcemi ekologickými, sociálně-ekonomickými a provozními, kulturně-historickými, kulturně-sociálními a s funkcí estetickou.

Ekologická funkce krajiny

spočívá v tom, že krajina je prostředím pro faunu a floru a prostředím pro člověka. Vlastnosti krajiny ovlivňují funkčnost ekosystémů a kvalitu prostředí pro bydlení, práci a rekreaci. Přínosy, které přírodní systémy poskytují lidské společnosti, jsou nazývány *ekosystémovými službami*²⁹. Tyto služby mají i ekonomický dopad a jsou proto spojeny s ekonomickou funkcí krajiny.

Ekonomická funkce krajiny

spočívá v možnosti využívání přírodních zdrojů, zemědělské produkce, lesního hospodářství a v možnosti realizace funkcí související s rozvojem osídlení, výroby a technické infrastruktury. Jedná se též o některé činnosti funkce rekreační, které těží z přírodního bohatství jakožto zdroje svého hospodaření.

Kulturně-sociální funkce krajiny

spočívá v tom, že krajina vytváří harmonické a esteticky působivé prostředí pro obývání, pro regeneraci fyzických a duševních sil, že má funkci kulturní, naučnou a vzdělávací.

Funkce estetické

jsou vizuálním, resp. vícesmyslovým projevem podmínek, funkcí a procesů krajiny. Mají vazbu jak na přírodní podmínky (krajinný rámec, přírodní charakteristika krajinného rázu), tak i na kulturně historické hodnoty (stopy kultivace krajiny v historickém vývoji, kulturně-historické charakteristiky krajinného rázu) a také na kulturně-sociální hodnoty (působivost a obytnost krajiny). Vývoj přírodních podmínek společně s vývojem osídlování a kultivace krajiny tvoří kulturní dědictví a projevil se v *identitě a jedinečnosti charakteru krajiny*.

- **Hodnoty krajiny**

Hodnoty krajiny jsou identifikovány v procesu hodnocení krajiny z hlediska přítomných jevů, vlastností a funkcí.

²⁹ Jedná se o takové přínosy produktů přírody, které přímo působí společenský užitek. Jedná se také o přínosy zprostředkující, tedy služby ekosystémů podporující ekonomickou produkci. Ekosystémové služby se obvykle rozděluje na zásobovací (potrava, voda, dřevo atd.), regulační (regulace záplav, čištění vody), kulturní (estetické, duchovní, rekreační) a podpůrné (oběh živin, tvorba půdy).

Přírodní hodnoty krajiny

Některé specifické přírodní vlastnosti krajiny je možno označit za hodnoty (pestrost krajinných složek, vlastnosti georeliéfu, horninového prostředí, půdy, vegetačního krytu, fauny, hydrického systému). Přírodní hodnoty jsou předmětem ochrany přírody a krajiny. Může se jednat např. o zajištění územního systému ekologické stability, o obecnou a zvláštní ochranu druhů, planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů, nalezišť nerostů, paleontologických nálezů a geomorfologických a geologických jevů, ochranu dřevin rostoucích mimo les, ochranu půdního fondu apod. Ochrana přírodních hodnot je v rámci ochrany přírody a krajiny zajišťována též v rámci zvláště chráněných území, ochranou území nebo druhů v rámci soustavy NATURA 2000 nebo pak ochranou památných stromů, zvláště chráněných druhů rostlin, živočichů a nerostů.

Civilizační hodnoty

Civilizační zásahy, osidlování a kultivace krajiny, rozvoj osídlení, sídel a technické infrastruktury vytvářejí specifické znaky. Tyto zásahy mají navzdory jejich funkčnosti a ekonomickým a dalším přínosům často negativní vliv na kvalitu krajiny a kvalitu životního prostředí. Civilizační zásahy mají však též pozitivní hodnoty z hlediska krajiny, což je patrné např. při rekultivaci a regeneraci krajiny a mnoha dalších civilizačních zásazích, které mají v mnoha případech kladný dopad na sociální i ekonomické složky krajiny.

Kulturní a historické hodnoty

Dokladem postupné kultivace krajiny je v dnešním obrazu krajiny *dochovaná struktura osídlení* spojená s historicky se vyvíjející cestní sítí, *hospodářské využití krajiny* a části a celky (areály) *komponovaných krajinných úprav* spojujících v zemědělské krajině požadavky užitkové s požadavky výtvarné formy. Jedná se o stopy prehistorického osídlení a rozložení a umístění historických sídel, o cestní síť silnic a polních cest, skrývajících v sobě trasy starých obchodních stezek a úvozových cest. Je to též způsob členění pozemků, skladba zemědělské půdy a lesních porostů, dochovanost vodohospodářských soustav, staveb a zařízení. Historické dokumenty dokazují, že se obraz krajiny podstatně proměňoval. Ubývání lesních porostů rozšiřováním orné půdy, těžbou dřeva pro sklárny, hutě a doly muselo vzhled krajiny radikálně měnit. Budování rybníčních soustav bylo bezesporu obrovským posměňujícím zásahem do krajiny. Významná místa krajiny a významné stavby byly v baroku propojovány osami alejí a osami vizuálních vazeb. Vznikly krajinářské úpravy přinášející do krajiny zřetelné estetické hodnoty a skryté symbolické významy. Druhá pol. 19. stol. přinesla do krajiny romantické prvky, drobnější měřítko, překvapivé scenerie a průhledy přírodně-krajinářských úprav. Zbytky hradišť a dalších archeologických lokalit ve významných krajinných polohách, umělé linie hrází, odvodňovacích struh a vodních kanálů, aleje, bažantnice, lovecké obory, zámecké parky, partie romanticky upravené krajiny, siluety měst a městeček, hrady a zámky, vesnice, mlýny a samoty – to jsou doklady kulturně-historického vývoje, zasazené ve specifickém rámci přírodních podmínek naší republiky.

Venkovské osídlení, rozvíjející se na historicky vzniklé struktuře a nevybočující z tradičních měřítek a forem, dotvořilo harmonický obraz venkovské krajiny. Právě urbanistická struktura venkovských sídel – drobných městeček a vesnic ve vazbě na zemědělskou půdu a architektonický výraz (hmoty, měřítko, formy a tvary střech, materiály a barevnost) výrazným způsobem dotvářejí rázovitost krajiny a její regionální charakter.

Mezi nejvýznamnější z vizuálně se projevujících znaků kulturní a historické charakteristiky patří *kulturní dominanty*. Kulturní dominantou je prvek s kulturním, historickým či symbolickým významem, který se výrazně uplatňuje v krajinné scéně – jeho vizuální význam je v krajině dominantní (převládající svým významem). Nejčastějšími příklady jsou dominantní objekty hradů, zřícenin, zámků a poutních kostelů. Kulturní dominantou však může být i podoba významného místa bez výrazné stavby (místo prehistorické svatyně nebo hradiště, místo historické události) a její význam v krajinné scéně je podpořen dominantní polohou v krajině. Vizuální scéna může být však také ovládána výrazným rysem krajiny, který je tvořen civilizačními prvky. Je to např. doposud viditelný způsob členění původní plužiny, geometrizace krajiny pravidelným rastrovým sadů nebo geometrie komponovaných krajinných úprav.

Charakter, ráz a kulturní identita krajiny

Specifickou vlastností krajiny, vyjadřující její vizuální projev a nesoucí informaci o jejích přírodních, kulturních a historických hodnotách, je ráz či charakter krajiny. Jedná se o vlastnost, která je vnímána především vizuálně. Pozorovaná krajinná scéna je hodnocena i z hlediska významového a obsahového, tedy z hlediska charakteristiky přírodní, kulturní i historické. Identita krajiny má svůj význam jako vlastnost kulturní krajiny vyznačující se výrazným charakterem, stopami historického vývoje a kulturním či duchovním významem. Prostorové vztahy přírodních a civilizačních prvků krajiny spoluvytvářejí obraz, který se může vyznačovat estetickými hodnotami.

V krajině je možno nalézt *individuální znaky identity* pro určité regiony, které jsou závislé na přírodních podmínkách (znaky přírodní charakteristiky), např. na morfologii terénu, na podílu lesních porostů (Šumavské pláně) nebo mozaikovitosti vegetačního krytu (Sedlčansko), na přítomnosti rašelinišť (Českovleňsko) nebo skalních výchozů nebo balvanů (Česká Kanada). Rovněž způsoby hospodářského využití krajiny mohou být významné pro vznik identity krajiny – zemědělské krajiny, rybníční krajiny, průmyslové a těžební krajiny. Pro kulturní dimenzi identity je velmi důležitá stavební činnost v krajině. Jsou to nejenom dominantní stavby, které mohou ovlivnit široký okruh krajiny a dát mu specifický znak (Radyně, Bezděz, Ještěd), ale také typická struktura osídlení, vzájemná poloha a vzdálenost vesnic a struktura jednotlivých venkovských sídel (struktura větších vzájemně zřetelně oddělených obcí s kompaktními půdorysy – např. střední Čechy, struktura vzájemně navazujících obcí s rozptýlenou zástavbou – např. Jablonecko, struktura vzájemně navazujících obcí s pásovou zástavbou potočních vsí v Severních Čechách).

V krajinné scéně se ve větší či menší míře projevuje tradiční architektonický výraz lidových staveb – statků, dvorců, usedlostí, chalup, mlýnů, stodol, špýcharů, kováren a dalších typů staveb. Architektonický výraz se mění ve specifických regionech, ovlivněných kulturními vlivy v rámci České republiky i v rámci Evropy. Regionální typy lidové architektury se postupně ovlivňovaly a překrývaly, množství historických staveb zaniklo nebo byl přestavbami setřen jejich výraz. Přesto je obraz krajiny ovlivněn v určitých situacích velmi specifickým výrazem *regionálních typů lidové architektury*.

Hodnoty obyvatelnosti krajiny

Krajina vyvábí rámec obytného prostředí a prostor pro uskutečňování obytných i rekreačních funkcí. Proto se kvalita krajiny – zlepšení nebo zhoršení jejích přírodních, kulturních, historických a estetických hodnot – projevuje bezprostředně v kvalitě prostředí pro život člověka. Systémy a prvky krajiny jsou proto nedílnou součástí urbanistické tvorby a součástí nástrojů územního plánování.

• Ochrana funkcí a hodnot krajiny

Vztah sídel a krajiny se projevuje nejenom v rázu krajiny, ale také v tendencích a možnostech rozvoje sídel, osídlení (včetně průmyslu a služeb) a technické a dopravní infrastruktury. Stejně jako v minulosti – i dnešní rozvoj společnosti přináší požadavky na krajinu – na výstavbu a na využívání území. Je třeba si však uvědomit, že historická situace se neopakuje – krajinu ve středověku bylo nutno v procesu kolonizace přizpůsobit možnostem osídlení a obživy. Dnešní situace je však jiná. Přírodní krajina se na území státu prakticky nevyskytuje a veškeré území je kultivovanou kulturní krajinou, která je vystavena tlakům civilizačních tendencí. Někdejší proces industrializace a urbanizace přináší dnes suburbanizaci, zahušťování a zkvalitňování dopravní a technické infrastruktury (železniční koridory, rychlostní motorové komunikace) a přináší v důsledku zastavění a fragmentace krajiny ohrožení či zánik stanovišť rostlinných i živočišných druhů a ohrožení biodiverzity a zároveň také ohrožení či likvidaci hodnot kulturního dědictví, ohrožení estetických hodnot krajiny a její kulturní identity.

Veškerá evropská krajina je do ochrany zahrnuta. Týká se to nejenom krajin, která zahrnuje přírodní a kulturní hodnoty, ale také sídelní, nebo devastované krajiny. Tato konvence vyplývá z přijetí Evropské úmluvy o krajině z roku 2000 (EÚoK). Úmluva byla přijata na konferenci ministrů Rady Evropy, kompetentních k ochraně krajiny. Česká republika přistoupila k této úmluvě v lednu 2005. Cílem úmluvy je podpořit ochranu krajiny, péči o ni a krajinné plánování a organizovat evropskou spolupráci v otázkách týkajících se těchto záležitostí.

Pro realizaci krajinných politik se každá Strana zavazuje zavést nástroje, zaměřené na ochranu, správu a/nebo plánování krajiny.

Dle EÚoK, čl. 1, písm. d), e) a f) jsou „ochrana“, „správa“ a „plánování krajiny“ definovány takto:

„*ochrana krajiny*“ znamená činnosti směřující k zachování a udržení význačných nebo charakteristických rysů krajiny, odůvodněné její dědičnou hodnotou, vyplývající z její přírodní konfigurace a/nebo z lidské činnosti;

„*správa krajiny*“ znamená činnost, která má, z hlediska udržitelného rozvoje, zajistit pravidelné udržování krajiny s cílem řízení a harmonizace změn, které jsou způsobeny sociálními, hospodářskými a environmentálními procesy;

„*plánování krajiny*“ znamená činnosti s výhledem do budoucna, které mají za cíl zvýšení hodnoty, obnovu nebo vytvoření krajiny.

Nutnost ochrany funkcí a hodnot krajiny je ve vztahu k územnímu plánování vyjádřena mimo jiné limity vyplývajícími ze zákona o ochraně přírody a krajiny. Dle seznamu limitů (viz ÚÚR <http://www.uur.cz/default.asp?ID=2591>) se problematiky krajiny týkají limity zvláště chráněných území a dalších území ochrany – národní park, chráněná krajinná oblast, národní přírodní rezervace, přírodní rezervace, národní přírodní památka, přírodní památka, ochrana přechodně chráněných ploch, ochrana paleontologických nálezů, evropsky významná lokalita, ptačí oblast, smluvně chráněné území, ochrana jeskyní a souvisejících krasových jevů. Ze všeobecné ochrany krajiny vyplývají limity jako významný krajinný prvek, územní systém ekologické stability (dále též ÚSES), ochrana krajinného rázu, přírodní park, památné stromy dřeviny rostoucí mimo les.

Krajinářské problematiky se týkají i limity, vyplývající z dalších zákonů – pozemky určené k plnění funkcí lesa, zemědělský půdní fond, druh pozemku, struktura půdního fondu, vodní toky a jejich koryta, vodních zdroje, léčivé zdroje a zdroje minerálních vod stolních, zranitelné oblasti, vyhlášené chráněné oblasti přirozené akumulace vod (CHOPAV), záplavová území, území určená k řízeným rozlivům povodní, chráněná ložisková území, dobývací prostor, chráněná území pro zvláštní zásahy do zemské kůry apod.

Významné limity vyplývají z ustanovení památkového zákona (zákon č. 20/1987 Sb.), týkající se památkově chráněných území a objektů – kulturní památka, národní kulturní památka, památková rezervace (městská, vesnická, archeologická), památková zóna (městská, vesnická, krajinná), ochranné pásmo památkové rezervace, památkové zóny, nemovité kulturní památky.

• **Obecná ochrana přírody**

Z limitů, týkajících se ochrany přírody a krajiny uvádíme některé nejčastější limity, zakotvené zejména v zákoně č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny – v části obecné ochrany přírody.

Významné krajinné prvky (VKP)

Významný krajinný prvek jako ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotná část krajiny, utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability. Významnými krajinnými prvky jsou lesy, rašeliniště, vodní toky, rybníky, jezera, údolní nivy. Dále jsou jimi jiné části krajiny, které zaregistruje podle § 6 orgán ochrany přírody jako významný krajinný prvek, zejména mokřady, stepní trávníky, remízy, meze, trvalé travní plochy, naleziště nerostů a zkamenělin, umělé i přirozené skalní útvary, výchozy a odkryvy. Mohou jimi být i cenné plochy porostů sídelních útvarů včetně historických zahrad a parků (zákon č. 114/1992 Sb.).

Územní systém ekologické stability (ÚSES)

Územní systém ekologické stability je podle § 3 písmene a) zákona č. 114/1992 Sb. vzájemně propojený soubor přirozených i pozměněných, avšak přírodě blízkých ekosystémů, které udržují přírodní rovnováhu. Hlavním smyslem ÚSES je posílit ekologickou stabilitu krajiny zachováním nebo obnovením stabilních ekosystémů a jejich vzájemných vazeb. Nadregionální ÚSES – rozlehlé ekologicky významné krajinné celky a oblasti s minimální plochou alespoň 1 000 ha. Jejich síť by měla

zajistit podmínky existence charakteristických společenstev s úplnou druhovou rozmanitostí bioty v rámci určitého biogeografického regionu. Regionální ÚSES – ekologicky významné krajinné celky s minimální plochou podle typů společenstev od 10 do 50 ha. Jejich síť musí reprezentovat rozmanitost typů biotopů v rámci určitého biogeografického regionu. Lokální ÚSES – menší ekologicky významné krajinné celky do 5–10 ha. Jejich síť reprezentuje rozmanitost skupin typů geobiocénů v rámci určité biotopy.

Krajinný ráz

Ochrana krajinného rázu je zakotvena v § 12 *Ochrana krajinného rázu* je velmi účinným nástrojem především vizuálně vnímaných hodnot krajinné scény. Zcela bezprostředně se týká výstavby v krajině a změn ve využití území. Ochrana krajinného rázu patří mezi limity využití území a je uplatňována jak v procesu pořízení územně plánovací dokumentace, tak i ve správních řízeních směřujících k povolování záměrů.

Paragraf 12 zákona č. 114/1992 Sb. uvádí:

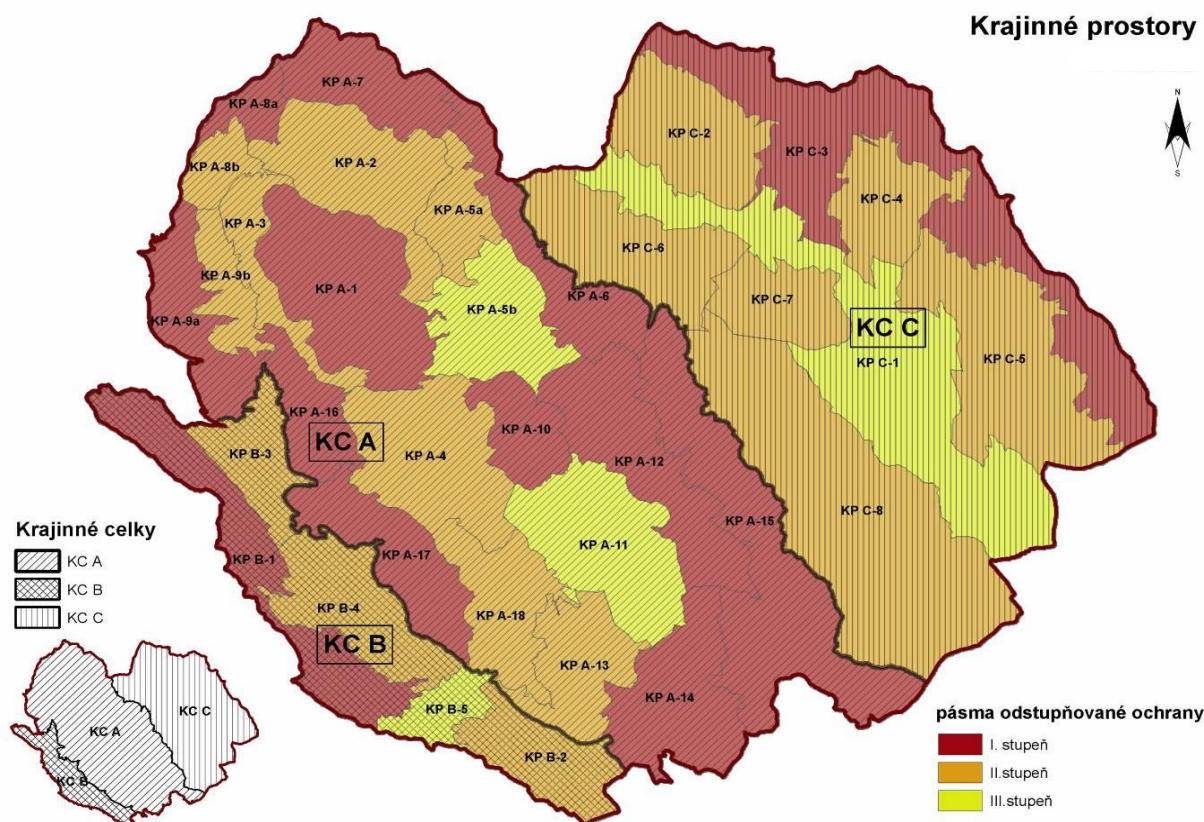
(1) Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umísťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.

(2) K umísťování a povolování staveb, jakož i jiných činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným právním předpisem.

(3) K ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, který není zvláště chráněn podle části třetí tohoto zákona, může orgán ochrany přírody zřídit obecně závazným právním předpisem přírodní park a stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území.

(4) Krajinný ráz se neposuzuje v zastavěném území a v zastavitelných plochách, pro které je územním plánem nebo regulačním plánem stanoveno plošné a prostorové uspořádání a podmínky ochrany krajinného rázu dohodnuté s orgánem ochrany přírody.

Některé části krajiny mají svou zcela svébytnou a jedinečnou podobu, jedinečný význam a odlišnost. Jsou to místa s vysokou vlastní identitou kulturní krajiny. Vlastní identita je specifickou vlastností kulturní krajiny, která je dána především přítomností dochovaných stop kulturního a historického vývoje krajiny, jedinečností a neopakovatelností krajinné scény a výrazností jednotlivých prvků (přírodních i umělých) krajiny. Identita je jednou z nejvýznamnějších hodnot kulturní krajiny. Znaky krajinného rázu od sebe odlišují různé oblasti a místa v krajině. Zároveň však mohou být různým segmentům krajiny společné. Tyto znaky jsou převážně vizuálně vnímatelné v krajinné scéně. Jsou to rysy georeliéfu, přítomnost určitých specifických vodních prvků, které určují charakter dílčích scenérií a projevují se i v celkových panoramatech krajiny. Je to také charakter porostů. Stejný význam jako přírodní prvky mají pro vizuální scénu též prvky kulturní (civilizační). Jedná se o způsoby hospodářského využívání krajiny, o formy osídlení (včetně polohy sídel v krajině), o strukturu sídel a architektonický výraz jednotlivých staveb (forma, hmota, půdorys, materiály, barvy, architektonické detaily). Kulturní prvky a jejich vazby spoluvytvářejí krajinnou scénu a podobně jako přírodní prvky dotvářejí prostorovou skladbu, výraznost a nezaměnitelnost scenérií. Navíc velmi výrazně spoluvytvářejí harmonii či disharmonii měřítko krajiny a také se výrazně projevují v harmonii či disharmonii vztahů v krajině.

Hodnocení krajinného rázu CHKO Broumovsko – výsledný výkres pásem odstupňované ochrany, definovaných pro jednotlivé krajinné prostory (soubory míst krajinného rázu). (ATELIER V)

Přírodní parky

Přírodní park je chráněné území náležející do obecné ochrany přírody zřízené vyhláškou místně příslušným krajským úřadem. Přírodním parkům předcházely oblasti klidu, vyhlášené do roku 1990 okresními národními výbory v územích s kvalitní, harmonickou, málo narušenou kulturní krajinou, „aby sloužily veřejnosti k odpočinku a aktivnímu využívání volného času“. Celkem jich do té doby bylo vyhlášeno 46. Dle výše zmíněného § 12 odst. 3 zákona č. 114/1992 Sb. vznikl pojem přírodní park k ochraně krajinného rázu v územích s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, mimo velkoplošná zvláště chráněná území. Oblasti klidu tak byly postupně přehlašovány na přírodní parky, jejichž správu po zrušení okresních úřadů pak převzaly úřady krajské. Ty mohou stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území. Do konce roku 2015 bylo vyhlášeno celkem 153 přírodních parků.

• Zvláště chráněná území přírody

Zvláště chráněné území je velmi významná nebo jedinečná část živé či neživé přírody. Jedná se o maloplošná a velkoplošná zvláště chráněná území.

Zákon 114/1992 Sb. v § 14 uvádí Kategorie zvláště chráněných území.

Kategorie zvláště chráněných území jsou:

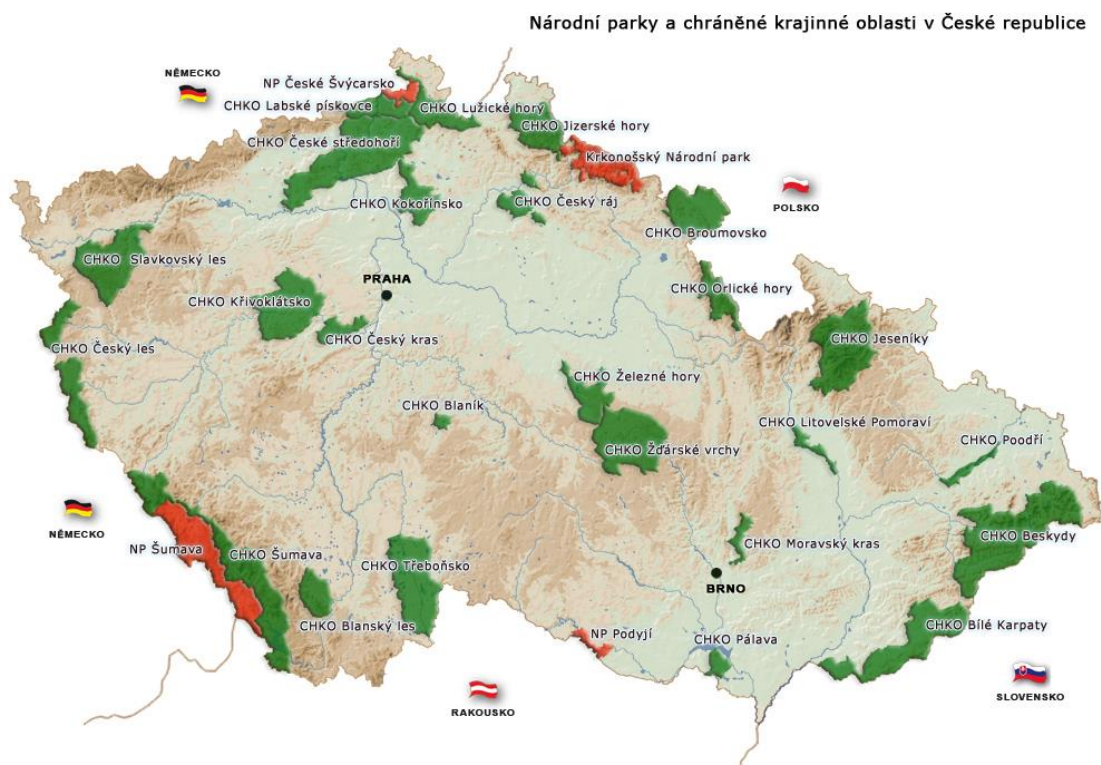
- a) národní parky,
- b) chráněné krajinné oblasti,
- c) národní přírodní rezervace,
- d) přírodní rezervace,
- e) národní přírodní památky,
- f) přírodní památky.

Národní parky (NP)

V České republice byly zřízeny 4 národní parky, které v souhrnu pokrývají 1,51 % plochy státu (Krkonošský národní park, Národní park a CHKO Šumava, Národní park Podyjí, Národní park České Švýcarsko). Národní parky jsou dle zákona rozsáhlá území, jedinečná v národním či mezinárodním měřítku, jejichž značnou část zaujímají přirozené nebo lidskou činností málo ovlivněné ekosystémy, v nichž živočichové a neživá příroda mají mimořádný vědecký a výchovný význam. Veškeré využití národních parků musí být podřízeno zachování a zlepšení přírodních poměrů a musí být v souladu s vědeckými a výchovnými cíli sledovanými jejich vyhlášením (zákon č. 114/1992 Sb.).

Chráněné krajinné oblasti (CHKO)

V ČR bylo vyhlášeno 24 chráněných krajinných oblastí, které pokrývají 13,2 % státního území. Za chráněné krajinné oblasti lze dle zákona vyhlásit rozsáhlá území s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů s hojným zastoupením dřevin, popřípadě s dochovanými památkami historického osídlení. Hospodářské využívání těchto území se provádí podle zón odstupňované ochrany tak, aby se udržoval a zlepšoval jejich přírodní stav a byly zachovány a vytvářeny optimální ekologické funkce těchto území. Rekreační využití je přípustné, pokud nepoškozuje přírodní hodnoty chráněných krajinných oblastí (zákon č. 114/1992 Sb.).

NP a CHKO v ČR (bez nově vyhlášené severovýchodní části CHKO Kokořínsko – Máchův kraj, dostupné na www.cittadella.cz/europarc/)

Maloplošná zvláště chráněná území (MZCHÚ)

Soustavu maloplošných zvláště chráněných území v ČR tvoří celkem 2 123 ploch zařazených do čtyř kategorií (národní přírodní rezervace, národní přírodní památka, přírodní rezervace, přírodní památka) a zabírajících celkem 91 820 hektarů (1,16 % celkové rozlohy státu). Z tohoto počtu leží celkem 1 603 maloplošných ZCHÚ mimo CHKO a NP.

• NATURA 2000

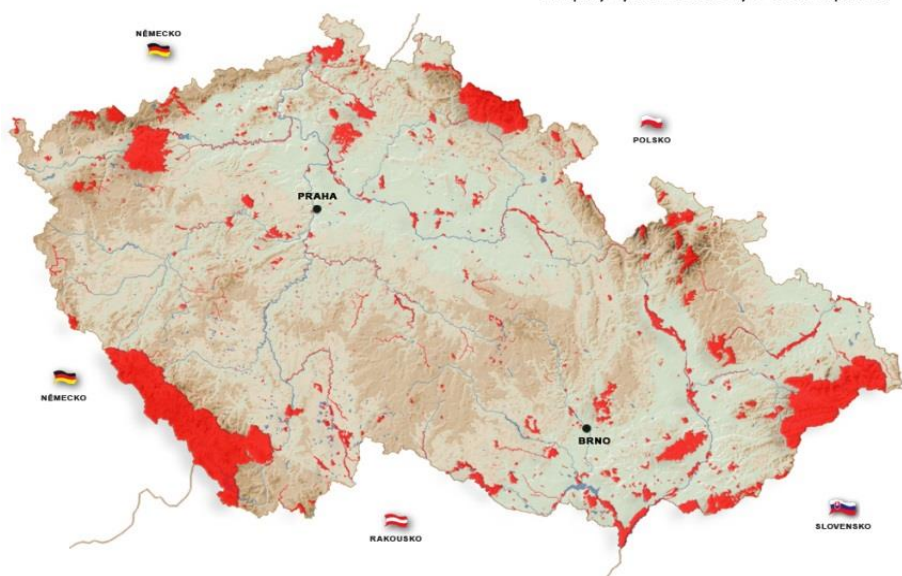
Využití území limituje také soustava *Natura 2000*. Je to celistvá evropská soustava území se stanoveným stupněm ochrany, která umožňuje zachovat přírodní stanoviště a stanoviště druhů v jejich přirozeném areálu rozšíření ve stavu příznivém z hlediska ochrany nebo popřípadě umožní tento stav obnovit. Tato soustava je vytvářena a chráněna na základě *směrnice Rady 2009/147/EC, ochrany volně žijících ptáků a směrnice Rady 92/43/EHS, o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin*.

Na území České republiky je *Natura 2000* tvořena *ptačími oblastmi a evropsky významnými lokalitami*, které požívají smluvní ochranu (§ 39 zákona č. 114/1992 Sb.) nebo jsou chráněny jako zvláště chráněné území (§ 14 zákona č. 114/1992 Sb.).

Ptačí oblasti v České republice

Evropsky významné lokality v České republice

Evropsky významné lokality (EVL) a Ptačí oblasti na území ČR (dostupné na www.cittadella.cz/europarc/)

Z území, která jsou chráněná v rámci mezinárodních úmluv, ale jejichž ochrana není zakotvena v zákoně č. 114/1992 Sb., je třeba věnovat pozornost těm, která jsou zahrnuta do *Ramsarské úmluvy* nebo do biosférických rezervací.

- **Ramsarská úmluva**

Úmluva o mokřadech majících mezinárodní význam především jako biotopy vodního ptactva, známá spíše pod názvem Ramsarská úmluva, byla sjednána v íránském městě Ramsar v roce 1971. Ramsarská úmluva je první mezinárodní úmluvou zaměřenou na ochranu a rozumné využívání přírodních zdrojů a jednou z mála úmluv chránících určitý typ biotopů. Prostřednictvím úmluvy je zajišťována celosvětová ochrana všech typů mokřadů

(Dostupné na http://www.mzp.cz/cz/ramsarska_uumluva_o_mokradech)

- **Biosférické rezervace UNESCO**

Biosférické rezervace UNESCO představují reprezentativní ukázky přírodních krajín, ve kterých zároveň hraje důležitou roli člověk a jeho aktivity. Kromě ochrany ekosystémů a rostlinných i živočišných druhů (funkce konzervační), mají biosférické rezervace také velký význam pro výzkum, vědu a ekologickou výchovu jako určité „laboratoře a učebny v přírodě“ (funkce logistická) a jejich součástí jsou také aktivity zajišťující trvale udržitelný rozvoj místních obyvatel (funkce rozvojová). Tyto specifické rezervace jsou členěny do tří zón podle stupně ochrany a využití území – do zóny jádrové, nárazníkové a přechodové.

V České republice je šest biosférických rezervací (Bílé Karpaty, Dolní Morava, Krkonoše, Křivoklátsko, Šumava, Třeboňsko).

- **Památková péče**

Struktura kulturní krajiny v sobě skrývá v mnoha případech stopy kulturně-historického vývoje a má tudíž kulturní, naučnou a vzdělávací hodnotu, chráněnou jako hodnota památková.

Kulturní (nemovitá) památka

Památkové hodnoty krajiny mohou být dle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů (dále též památkový zákon), chráněny několika způsoby. Jednotlivé objekty zahrad a parků mohou být vyhlášeny samostatně za kulturní nemovitou památku dle § 2 zákona č. 20/1987 Sb., případně za národní kulturní památku dle § 4 téhož zákona, ale spíše bývají zahrnuty do areálu kulturní památky – např. zámku (v § 2 se hovoří o souborech nemovitých věcí a o dokladech historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti).

Ochranné pásmo kulturní (nemovité) památky, památkové zóny nebo památkové rezervace

Park, zahrada nebo části historických krajinářských úprav mohou být zahrnuty do ochranného pásma kulturní (nemovité) památky, památkové zóny nebo památkové rezervace dle § 17 odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb.

Památková zóna, památková rezervace

Zahrady a parky mohou být součástí památkové zóny nebo rezervace, vyhlášené dle § 5 nebo § 6 zákona č. 20/1987 Sb. Ochranné podmínky se vztahují i na nemovitosti (objekty a pozemky) na území zóny či rezervace, které samy nejsou kulturními památkami.

Krajinná památková zóna (KPZ)

Pro ochranu hodnot kulturní krajiny je velmi důležitá ochrana formou vyhlášení části území za krajinnou památkovou zónu dle § 6 zákona č. 20/1987 Sb. Krajinné památkové zóny chrání takové části kulturní krajiny, které se vyznačují významnými kulturními a památkovými hodnotami. Může se jednat o zemědělské krajiny s charakteristickou strukturou vesnického osídlení či o hospodářské feudální celky, o krajinné kompozice vázané na architektonické soubory, o nezaměnitelné kultivační a technické počiny v krajině (hornické a industriální krajiny) nebo o krajiny významných událostí a bitev (memoriální krajiny).

KPZ jsou vyhlášeny dle § 6 zákona č. 20/1987 Sb.: „Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany.“

Krajinná památková zóna Osovsko. Kultivovaná zemědělská krajina hospodářského feudálního celku (foto M. Gojda)

B.2.3.3 Současný stav a problémy krajiny v rámci územního rozvoje a tematické okruhy řešení krajiny v nástrojích územního plánování

Přírodní podmínky a civilizační vlivy, typologie české krajiny

Charakteristika krajiny ČR z pohledu územního rozvoje se opírá o obecnou charakteristiku přírodních podmínek, která byla výchozí pro vývoj osídlování a kultivace a pro vznik současného charakteru krajiny:

- klimatická charakteristika,
- geologická charakteristika,
- geomorfologická charakteristika,
- hydrologická charakteristika,
- pedologická charakteristika,
- botanická charakteristika,
- zoologická charakteristika,
- biogeografická charakteristika.

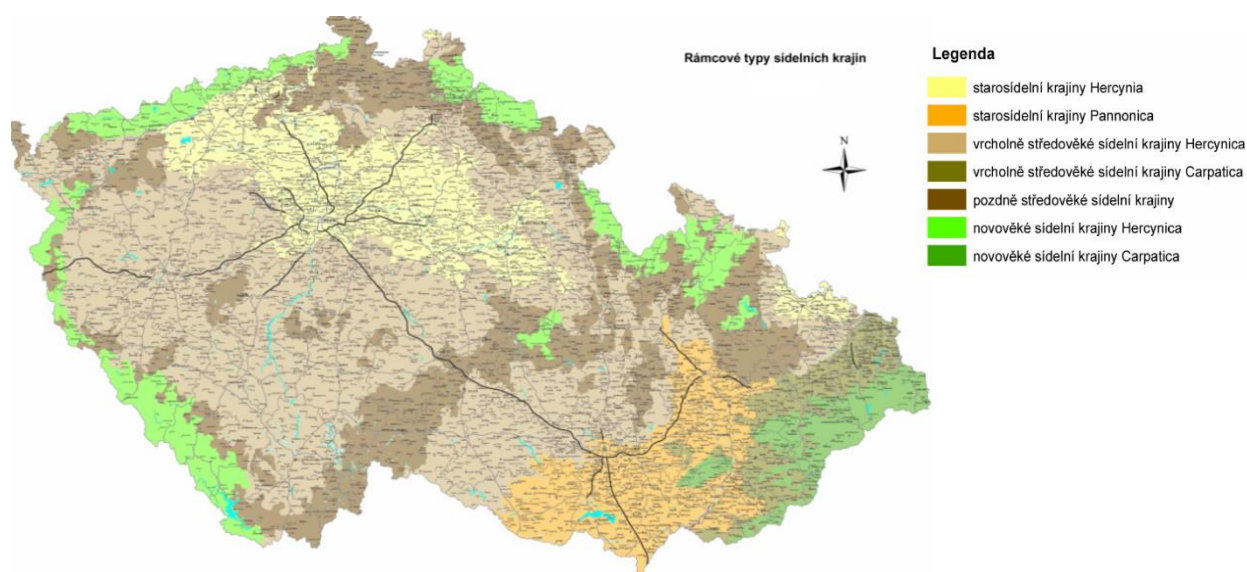
Vztah přírodních podmínek, civilizačních vlivů ve vývojových souvislostech se projevuje ve vzniku určitého charakteru krajiny. I když každá krajina se vyznačuje znaky individuality a neopakovatelnosti,

je možno na území státu vymezit takové krajiny, které mají shodné rysy v řadě aspektů. Je možno proto vymezit určité typy krajiny. Jednotu přírodních, sociálních a kulturních podmínek v historickém kontinuu vyjadřuje *Typologie české krajiny* (Löw a spol. Brno, 2005). Typy krajiny byly vymezeny na základě vůdčích charakteristik krajin, kterými jsou:

- vegetační stupňovitost, jako vyjádření změn výškového a expozičního klimatu ovlivňujících sled rozdílů přírodní vegetace na ose teplé – chladné oblasti a přeneseně i osy nížiny – hory, tedy vyjádření vůdčích charakteristik primární krajinné struktury,
- relativní členitost reliéfu jako vyjádření osy rovina – velehorský reliéf, jako druhá vůdčí charakteristika primární struktury,
- vyjádření výjimečnosti typů reliéfu na ose reliéf běžný – zcela výjimečný, jako třetí vůdčí charakteristika primární struktury,
- biogeografické podprovincie jako vyjádření odlišnosti geologické a geomorfologické stavby krajiny modifikující vegetační stupňovitost na území Carpatica, Hercynica, Polonica a Pannonica (severopanonská podprovincie),
- struktura využití ploch v ose krajiny přírodní – krajiny přírodě blízké – krajiny člověkem podmíněné až přeměněné jako vůdčí charakteristika sekundární krajinné struktury,
- historické typy sídel a jejich plužin, jako vyjádření osy úrodné starosídelní krajiny – zemědělsky marginální, neúrodné, osídlené v novověku, jako druhá vůdčí charakteristika sekundární krajinné struktury,
- typy lidového domu, tedy běžných stavebních typů v krajině, odvíjejících se od její kulturní a historické kontinuity jako vůdčí charakteristiky terciární krajinné struktury,
- vývoj a doba osídlení krajiny v ose od staré sídelní krajiny od 6. tisíciletí před Kr. po krajiny dodnes neosídlené jako vůdčí charakteristiky průkazu trvalé udržitelnosti využívání krajiny člověkem v historickém kontinuu.

Na základě sjednocení vůdčích charakteristik a), e), f), g), h) byly vymezeny tzv. *rámcové sídelní krajinné typy*:

– stará sídelní krajina Hercynica a Polonica,	– pozdně středověká krajina Hercynica,
– stará sídelní krajina Pannonica,	– novověká sídelní krajina Hercynica,
– vrcholně středověká sídelní krajina Hercynica,	– novověká sídelní krajina Carpatica.
– vrcholně středověká sídelní krajina Carpatica,	

Podkrkonoší – působivé scénérie kulturní krajiny pozdně středověké sídlení krajiny (foto I. Vorel)

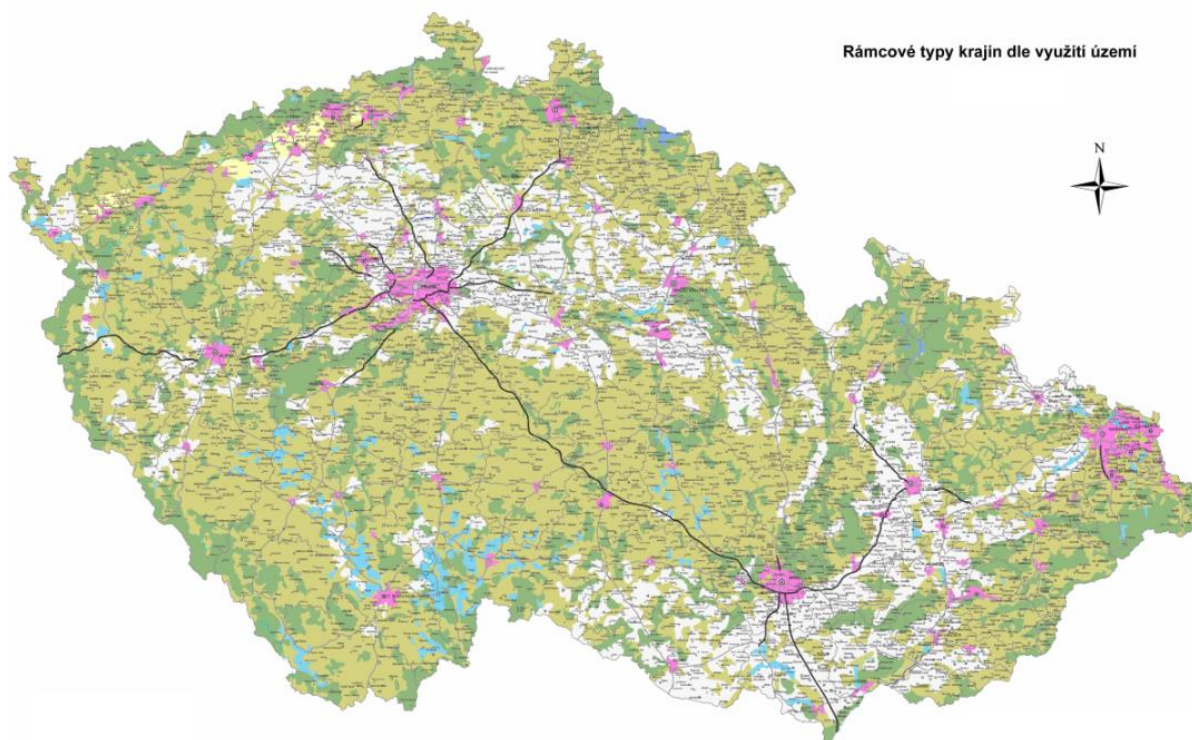
Typologie české krajiny dále vymezuje rámcové *krajinné typy způsobů využití území* dle vůdčí charakteristiky sekundární krajinné struktury – struktury využití ploch. Na tomto účelově zjednodušeném základě lze v ČR vymezit 6 rámcových typů využití území (Löw a spol., 2005):

- Z – zemědělské krajiny
- M – lesozemědělské krajiny
- L – lesní krajiny
- R – rybníční krajiny
- U – urbanizované krajiny
- H – krajiny horských holí

Legenda

- zemědělské krajiny
- lesozemědělské krajiny
- lesní krajiny
- rybníční krajiny
- urbanizované krajiny
- krajiny horských holí
- krajiny bez vylišeného pokryvu

Rámcové typy krajiny dle využití území

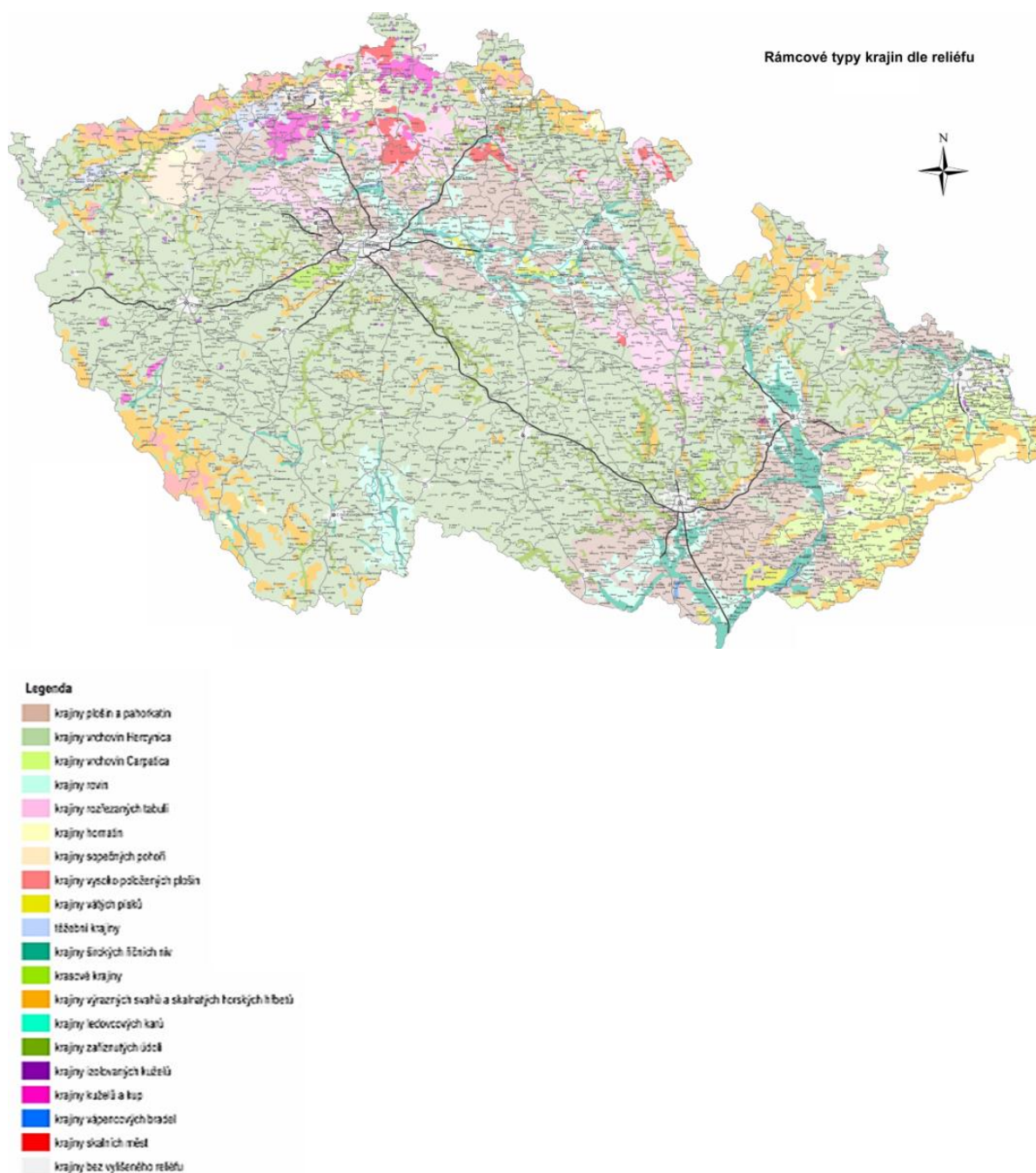

***Sudoměřice u Tábora** – lesozemědělská krajina Soběslavské pahorkatiny vyniká jak otevřeností dálkových pohledů, tak i pestrou skladbou lesů, lesíků, alejí, vodních ploch, břehových a jiných doprovodných porostů (foto I. Vorel).*

Třetí skupinou rámcových typů jsou *rámcové krajinné typy dle reliéfu*:

- 1 – krajiny plošin a pahorkatin
- 2 – krajiny vrchovin Hercynica
- 3 – krajiny vrchovin Carpatica
- 4 – krajiny rovin
- 5 – krajiny rozřezaných tabulí
- 6 – krajiny hornatin
- 7 – krajiny sopečných pohoří
- 8 – krajiny vysoko položených plošin
- 9 – krajiny vátvých písků
- 10 – těžební krajiny
- 11 – krajiny širokých říčních niv
- 12 – krasové krajiny
- 13 – krajiny výrazných svahů a skalnatých horských hřbetů
- 14 – krajiny ledovcových karů
- 15 – krajiny zaříznutých údolí
- 16 – krajiny izolovaných kuželů
- 17 – krajiny kuželů a kup
- 18 – krajiny vápencových bradel
- 19 – krajiny skalních měst
- 0 – krajiny bez vylíšeného reliéfu

Etapy vývoje osídlování a kultivace krajiny

Struktura a podoba dnešní kulturní krajiny území České republiky se formovala od neolitu. Poloha prehistorických sídel a tras stezek, využívajících příhodných přírodních podmínek se promítly i do pozdější struktury krajiny. Nutnost trvalého usazení zemědělců v raném středověku v souvislosti s přechodem na přílohové hospodářství, vedlo ke vzniku stálých hospodářských obvodů *rodových dvorců a vsí*, což dále vedlo ke vzniku stabilní *cestní sítě*. Ustálila se poloha sídel, kterou doplňují útočištná *hradiště* (okolo roku 800 slovanská *hradiště*), centra řemeslníků a ozbrojených družin, později centra moci rodových knížat.

V 11. století spravoval přemyslovský stát území pomocí *správních hradů*, zpravidla využívajících lokalit starších hradišť. Často vznikla v návaznosti na hrady i *románská města* – směnná místa na křižovatkách obchodních cest. Koncem raného středověku již dochází k určité diferenciaci funkcí a hospodářské důležitosti sídel, kdy vznikají předpoklady pro zrod skutečných středověkých měst se všemi atributy.

Od 12. do 14. století probíhá tzv. *velká středověká kolonizace*. Do pralesní krajiny nejprve vniká síť osídlených enkláv (šlechtická léna, klášterní fundace, obranné zemské hrady či osady na dálkových obchodních cestách). Uvedená síť je pak základem velké kolonizace. V tomto období se ztrojnásobuje počet obyvatel a přírodní krajina ztrácí plošnou převahu. Období městské kolonizace 13. stol. přineslo rozvoj dřívějších tržních osad, které byly obdařeny městskými právy, docházelo k opevňování takových měst, byla nově založena *lokační města* na důležitých obchodních trasách a strategických místech království. Vznikla tak *struktura městského osídlení*, zachovaná v krajině do současnosti v podobě historických jader, vznikla také stabilizovaná struktura venkovského osídlení. Nově založená vesnická sídla byla obklopena půdou, která byla schopna, při tehdejší způsobu zemědělského hospodaření, vesnici uživit. Jednalo se o plužinu; způsob jejího členění (rozdělení pozemků k jednotlivým usedlostem) svědčí nejenom o přírodních podmínkách (terén, voda, úrodná půda, neúrodná půda), ale také o kulturních vlivech a tradicích kolonistů.

Prachaticko. Lesní lánové vsi s radiální plužinou deformovanou velmi členitým terénem
(3. vojenské mapování z let 1869–1887, dostupné na <http://mapire.eu/de/>)

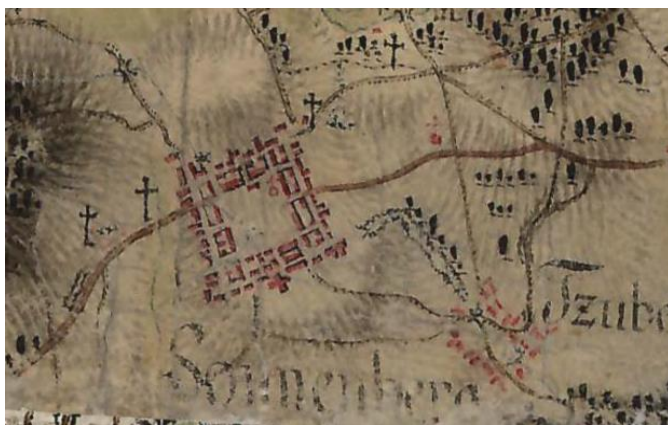
V krajinách, které nebyly výrazně dotčeny velkovýrobními způsoby hospodaření, lze i v současnosti nalézt fragmenty i rozsáhlé struktury členění lesních lánových vsí s traťovou plužinou, lesních lánových vsí s radiálním uspořádáním plužiny apod.

Namísto rozptýlených nevelkých osad se vytvořila právně vázaná *stabilní síť větších a pravidelně uspořádaných vesnických sídel různých typů, opevněných měst, hradů, tvrzí, kostelů a klášterů*. Na venkovské usedlosti zpravidla navazuje pruh pozemků se sledem kultur: zahrada – pole – trvalý travní porost – les. Celková výměra lesů se rychle zmenšuje a v četných oblastech začínají převažovat bezlesé plochy. Dříve souvislý, těžko proniknutelný a místy nepřístupný prales je kolonizací rozdroben v zemědělské plochy s mozaikou drobných lesů a hájů, skupinovou a soliterní

zelení (*gotická parková krajina*). Hraniční hvozdy však zůstávají nedotčené. V pozdním středověku jsou osidlovány i příhodnější enklávy v lesních oblastech hornatin s členitým reliéfem. Plužiny zde jsou menší, ve vyšších částech katastru převládají lesy. Středověk vytvořil v krajině základní kulturní kostru osídlené krajiny – stabilizovanou strukturu městského a venkovského osídlení, cestní síť a obrysy struktury zemědělské půdy. Od této kulturní kostry se odvíjely proměny krajiny novověku, přičemž některé ze znaků struktury středověké krajiny se v krajině dodnes významně projevují.

V období *renesance* (1500–1620) se zvyšuje podíl *režijního hospodářství šlechty (velkostatky)*. Nejpočetnějšími hospodářskými podniky jsou tzv. *poplužní dvory*. Výměra pozemku poplužního dvora byla min. 15-20 ha. Většinu práce zastali poddaní v rámci svých robotních povinností nebo námezdní pracovníci. Vrchnostenské režijní velkostatky obhospodařující scelené plochy dominikální půdy již byly založeny především na námezdní (čelední) práci. Nejbohatší vlastníci využívají svého monopolu a budují pivovary, panské vodní mlýny, pily, ovčiny (velký vzrůst pastevectví), krčmy, myslivny, hutě, sklárny, hamry na zpracování rud a valchy na zpracování vlny. Vznikají první enklávy (samoty) mimo obce v místech s příhodnými podmínkami (vodní tok, les, lokalita s nerostnou surovinou apod.). Masovým jevem je vysoušení bažin a mokřin a zakládání nových rybníků a rybníčních soustav, které doprovází rybářské bašty. Koncem 16. století dosahuje u nás výměra rybníků své největší rozlohy. Vybudování větších rybníčních soustav však bylo finančně i organizačně velmi náročné. Vyrůstá těžba a objevují se nové důlní stavby. České země se diferencují na odlišné oblasti – rychle se zalidňující lokality s nezemědělskou výrobou, agrární nížiny ve staré sídelní oblasti a zaostávající odlehlé a málo úrodné kraje.

Nastává vlna *novověké kolonizace*. Je založena především na rozvoji nezemědělské výroby – na těžbě surovin, sklářství, textilní výrobě a těžbě dřeva. Zalidňují se horské oblasti (kolonizované podhůří) i některé vylidněné nížiny. Podílí se na ní jak němečtí osadníci z ciziny, tak domácí obyvatelstvo českého i německého původu. V podhůří se umísťují železárny a sklárny, které vyžadují velké množství dřeva a dřevěného uhlí, v co největší blízkosti výroby. Cennými stopami renesančního urbanismu jsou horní města, zakládaná na ortogonálních půdorysech v horských a podhorských oblastech Krušných hor a Jeseníků.

Renesanční horní města Boží Dar a Výsluní v Krušných horách na mapě I. vojenského (Josefského) mapování z let 1763–1787 (bez měřítka, dostupné na <http://mapire.eu/de/>)

V období *baroka* se utváří velmi *stabilní statická struktura osídlení naší krajiny s centry celých oblastí (zemská a krajská střediska), pozdějších okresů i jednotlivých panství* (cca 350 panství v českých zemích).

Většinu území obhospodařují *panské velkostatky*, zvyšují se robotní povinnosti, utužuje se nevolnictví. Objevují se nové plodiny a efektivnější způsoby hospodaření, pole člení meze. Staré solitérní stromy jsou v polní krajině vzácné, často doprovázené drobnou sakrální architekturou. Nejpestřejší částí krajiny jsou pastviny, které mají měřítko i uspořádání drobných parkových krajin. Lesní porosty jsou pevně vymezeny. Barokní *krajinářské úpravy* a estetická a funkční kultivace ovlivnily podstatně dnešní výraz krajiny a dodnes vytvářejí významné kulturní a estetické hodnoty. Vazba významných

i drobnějších staveb na důležitá místa v krajině, vzájemná provázanost kompozičních prvků krajiny soustavou os alejí a vizuálních os průhledů ovlivnily řád, projevující se *geometrizací a formalizací prvků krajiny*. Tyto znaky představují dnes významnou kulturní hodnotu.

Novohradsko. Pohled do krajiny Krajinné památkové zóny Novohradsko ukazuje po staletí kultivovanou krajinu, ve které nacházíme středověkou soustavu osídlení, renesanční rybniční soustavy, barokní krajinu s prostorovými osami a krajinu 19. století s parky a parkovými úpravami krajiny a s geometrizací zemědělské krajiny (foto M. Gojda)

Průmyslová revoluce a dynamický rozvoj dopravy jsou začátkem ochuzování biologické rozmanitosti krajiny. Vznikají průmyslové oblasti, tovární komplexy, sídelní aglomerace, urbanizovaná krajina. Dochází ke změnám statické sídelní struktury, vzniká dynamická struktura osídlení založená na dopravních rozvojových trasách. V souvislosti se změnami dochází k větší unifikovanosti krajiné struktury. Mokřiny a bažiny jsou odvodňovány. Rychle se rozšiřuje pěstování brambor (masivní vodní eroze, výraznější zanášení koryt středních toků). Rozvoj cukrovarnictví vyvolává požadavek po těžkých, vlhkých půdách, což vede k hromadnému rušení rybníků. Mění se i obraz lesa, jeho druhové složení a porostní struktura.

Ve 20. století se zvětšují *aglomerační trendy*, dochází k *suburbanizaci předměstskými vilovými čtvrtěmi i novými podniky*. Vesničtí domkaři a kvozemědělci doplňují historická schémata sídel, zastavují se návsi, obestavují hlavní silniční komunikace na okrajích obcí. Významnou proměnu části naší krajiny a její struktury představuje odsun českého a následně německého obyvatelstva v souvislosti s 2. světovou válkou. Na rozsáhlých územích krajina ztrácí svůj původní kulturní charakter.

Pro územní plánování přináší poznatky o vývoji kulturní krajiny cenný zdroj poznání a informací o smyslu, důvodech a logice využívání krajiny – zejména pro osídlení a hospodářské využití, později pro rekreační využití. Zachování stop historické kultivace krajiny a jejich využití v novodobé struktuře mohou posílit identitu a kulturní význam určitých území, určité znaky kulturního vývoje mohou představovat též rámcové limity využití území.

Vztah zastavěných částí obcí a krajiny

Z hlediska *vztahu zastavěných částí obcí a krajiny* je území ČR charakterizováno vedle středních a velkých měst s aglomeračními vazbami a suburbanizačními jevy zejména velkým podílem malých měst a vesnic s kompaktními půdorysy zástavby. Právě tato malá města a vesnice rozložené v členité krajině menšího měřítka spolu s výjimečnými stavbami a kulturními dominantami (hrady, zámky, poutní místa a kostely, rozhledny) spoluvytvářejí typický vzhled a rázovitost české krajiny. Pouze pro některé oblasti je typická hustší síť solitérních staveb a souborů a rozptýlené vesnické zástavby a silná geometrizace vytvořená způsoby zemědělského hospodaření (vinice na Jižní Moravě, chmelnice na Lounsku a Žatecku, ovocné sady na jižních svazích Českého středohoří). Velký podíl území s členitým georeliéfem s pohledovou uzavřeností nebo polouzavřeností (s možností dalekých průhledů a výhledů) vytváří obecně přijímaný dojem krajiny úměrného měřítka. S tím souvisí právě i převaha drobnějších sídel městského typu a menších vesnic (Táborská vrchovina, Podkrkonoší, Ždárské vrchy). Pro některé oblasti ČR jsou však zcela typické odlišné charakteristiky – velké dimenze a pohledová otevřenost krajiny, které spolu s velkoplošným členěním krajiny a drobnými dimenzemi prvků prostorové struktury vytvářejí velké měřítko (Polabí, Poohří, Jižní Morava, Hornomoravský úval).

Značná členitost georeliéfu na většině území (70,2 % území tvoří členité tvary), rozdílné přírodní podmínky a podmínky pro zemědělství (zejména klimatické a půdní podmínky), doba osidlování a kultivace krajiny a kulturní tradice přinesly rozmanitý vztah sídel, staveb a krajiny.

Poloha a urbanistická forma města

Čitelným znakem vztahu osídlení a krajiny je *poloha a urbanistická forma města*. V závislosti na přírodních, územně-technických, sociálně-ekonomických, kulturně-historických a politických podmínkách vznikla města ležící v rovině na velkém vodním toku (zpravidla na soutoku řek – České Budějovice), v rovině při menších řekách (Chlumec nad Cidlinou), v údolích velkých řek (zpravidla na soutoku řek – Ústí nad Labem), v sevřených údolích menších řek (Náchod), na ostrohu (Nové Město nad Metují), na výšině nebo na terénní hraně (Mělník). Existují i města, využívající upravené krajiny a přizpůsobených přírodních podmínek (Třeboň v rybniční pánvi, pevnostní město Terezín).

Poloha a urbanistická forma venkovské obce

Čitelným znakem charakteru venkovské krajiny je *poloha a urbanistická forma venkovské obce*, patrná z jejího půdorysu a členění zemědělských pozemků, přiléhajících k sídlu. Jedná se o *pravidelné formy soustředěné* – sídla s kompaktním půdorysem (silniční ves, ulicová vesnice, řádková ves, návesní silnicovka, návesní vesnice, lesní návesní ves), *pravidelné formy uvolněné* – sídla s rozvolněným prostorově spojitým půdorysem (krátká řadová ves, lesní lánová ves, řadová nebo řetězová ves), *nepravidelné formy včetně sídel s rozptýlenou zástavbou* (hromadná ves, sedliště, dvorcová ves). Typ krajinného rázu je odvozen také od typu lidové architektury, která je v daném území tradiční a která svou přítomností v dnešní zástavbě ovlivňuje charakter a identitu krajiny. Vztah venkovských sídel a krajiny je tvořen též charakterem a členěním *plužiny* – zemědělsky obhospodařovaných pozemků náležejících k sídlu. Podle způsobu členění na jednotlivé pozemky se nazývají typy plužin – úseková, traťová, délková, záhumenicová. Členění plužiny se projevuje v obrazu krajiny a spoluvytváří tak charakter krajiny.

Tematické okruhy řešení krajiny v nástrojích územního plánování

Problematika rozvoje území, jeho koncepcí a priorit, je ovlivněna současným stavem krajiny a jejími problémy. Tyto problémy dané tendencemi sociálního a ekonomického vývoje vznikly jako důsledek nedocení významu krajiny a jejích neobnovitelných hodnot, přecenění ekonomických funkcí krajiny (těžba, zemědělství, lesní hospodářství), nekonceptních trendů v urbanizaci a suburbanizaci, nekoordinovanosti koncepcí ekonomického a sociálního rozvoje a podceňováním jejich dopadů na vlastnosti krajiny ve vyvíjejících se přírodních a kulturních podmínkách přírodního prostředí ČR. Nepříznivými důsledky jsou pak snížení biologické rozmanitosti a početnosti populací původních druhů, snížení ekologické stability, stability vodního režimu, rekreační atraktivnosti krajiny

a v důsledcích i ekonomických efektů vyplývajících z užívání krajiny. Jedná se zejména o následující problémy:

- *zmenšování podílu ekologicky cenných prvků krajinné struktury*, které mají stabilizační funkci a vyznačují se vyšší biodiverzitou (břehové porosty vodotečí a vodních ploch, remízky, meze, vlhké louky atd.);
- *zábory zemědělského půdního fondu a jeho trvalé znehodnocování* zástavbou, zvyšováním výměry zpevněných ploch, kontaminací apod.;
- *erozní ohrožení zemědělské půdy* (ztráty ornice);
- *degradace zemědělských půd* opouštěním a následnou ruderalizací, nedostatečnou údržbou a obhospodařováním zemědělských produkčních ploch, lesní a nelesní zeleně;
- *snížení průchodnosti krajiny* zvětšováním honů a odstraňováním tradičních členících prvků a cest – negativní vliv na ekologii krajiny a na její rekreační využití;
- *změny krajinného rázu* – snížení estetických hodnot nevhodnou výstavbou, zejména zemědělských a průmyslových závodů, nevyužitými opuštěnými areály, novými trasami technické infrastruktury, výstavbou telekomunikačních stožárů a větrných elektráren na pohledově exponovaných místech krajiny;
- *rozptýlená výstavba ve volné krajině* (výstavba mimo bezprostřední vazbu na existující sídla, bez vazeb na technickou infrastrukturu) – narušení tradičních ekologických a provozních vazeb a hodnot krajinného rázu, vnášení rušivých prvků do krajiny (doprava, inženýrské sítě). Stabilizace individuální zástavby rekreačních chat v krajinářsky cenných územích;
- *urbanizace a suburbanizace* zasahující do krajiny a vyznačující se nadměrnými dimenzemi a měřítkem staveb (obchodní a skladové zóny a areály), nadměrné dimenze a nevhodné formy ploch nízkopodlažní zástavby degradující ekologické a estetické hodnoty krajiny. Změna charakteru sídelní struktury v suburbiích. Nekoncepční výstavba a extenzivní rozvoj venkovské zástavby, změna vztahu venkovských sídel k okolní krajině, ohrožení zástavby povodněmi;
- *ztráta identity venkovských sídel* (změna struktury osídlení, změna struktury sídel, cizorodé formy architektonického výrazu novostaveb, vnášení cizorodých kulturních vzorů, nerespektování tradičních kulturních hodnot krajiny);
- *negativní vlivy nevhodných forem rekreačního využití* (umísťování a rozvoj rekreačních zařízení bez zajištění dopravní přístupnosti, možností parkování a technické infrastruktury, naddimenzování kapacity rekreačních lokalit);
- *rozvoj dopravní infrastruktury* (zahuštění dálniční a silniční sítě, maximální dimenze staveb, segmentace území, zásahy do přírodních a estetických hodnot, ovlivnění obytného prostředí, hluk z dopravy);
- *velkoplošná těžba nerostných surovin*, zvláště hnědého uhlí, kameniva, vysoce kvalitních vápenců a šterkopísků;
- *znečištění ovzduší* (znečištění z automobilové dopravy, ze středisek zemědělské výroby);
- *znečištění povrchových a podzemních vod* (absence kanalizace, absence ČOV).

B.2.3.4 Krajinářská problematika v nástrojích územního plánování

Územní plánování je činností, opírající se o poznatky urbanistické a krajinářské teorie, činností stanovující urbanistické a krajinářské koncepty. Problematika krajiny je proto v nástrojích územního plánování zakotvena prostřednictvím identifikace, ochrany a rozvíjení krajinných hodnot jako nedílná součást problematiky využití území.

Koordinace činností a zapojení veřejnosti

Problematikou krajiny a venkovského prostoru se zabývá řada odborných prací, které pořízují jednotlivé rezorty – životního prostředí, místního rozvoje, zemědělství a kultury. Tyto práce jsou spojeny se systematickou činností při jejich pořizování, projednávání a realizaci. Tyto práce mají buďto pevný legislativní podklad, jako např. územně plánovací podklady a územně plánovací dokumentace, souhrnné pozemkové úpravy, územní systémy ekologické stability, plány péče o zvláště chráněná území a další, nebo mají povahu oborových dokumentů. Bylo by třeba, aby záměry, které by mohly mít vliv na kulturní krajinu, byly koordinovány v poloze koncepcí i v poloze konkrétních záměrů.

Mimořádně důležitým okamžikem péče o kulturní krajinu je osvěta. Zde začíná i končí účinnost a dopad mnoha koncepcí a dobrých myšlenek. Nejširší veřejnost, návštěvníci a uživatelé krajiny musí být systematicky seznamováni s problémy a hodnotami, které krajina má, s cestami, kterými vznikl dnešní stav krajiny, s podstatou vývoje přírodních a kulturně-historických hodnot krajiny. Je nutno, aby lidé krajiny porozuměli, aby je problémy krajiny zaujaly, aby jim připadaly významné a důležité, aby si uvědomovali mnohostranné souvislosti. Pouze lidé, kteří jsou poučení, kteří mají porozumění a osobní vztah ke krajině, mohou chápat, že hodnoty přírodní, kulturně-historické a estetické mohou být užitečné pro sociální a ekonomický rozvoj oblasti nebo mohou být dokonce důležitým zdrojem tohoto rozvoje. Vedle výrobních činností a služeb bude ekonomickým zdrojem také rekreace, turistika, poznávání, dotace do ochrany přírody a památkové péče.

Krajinářská problematika v územně plánovacích podkladech a územně plánovací dokumentaci

ÚPP a ÚPD velmi obsažně řeší problematiku krajiny nejenom z hlediska limitů využití území, ale také z hlediska využití, ochrany a rozvíjení jejích hodnot. Komplexní řešení krajiny v širších souvislostech (neohrazených správními hranicemi obcí nebo krajů) může být řešeno územní studií.

Územně analytické podklady obcí nebo kraje – podklad pro rozbor udržitelného rozvoje území (ÚAP)

Dle vyhlášky MMR č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti jsou v územně analytických podkladech sledovány vedle dalších prvků urbánní struktury jevy týkající se přírodních, kulturně-historických a estetických hodnot krajiny. Taxativní určení rozsáhlého souboru sledovaných jevů, jejichž identifikace a vyhodnocení v *územně analytických podkladech* se stane východiskem nejenom pro rozbor udržitelného rozvoje území zahrnující zjištění a vyhodnocení stavu a vývoje území, jeho hodnot, limity využití území, zjištění a vyhodnocení záměrů na provedení změn v území, ale také představuje potřebné vstupy pro řešení problematiky krajiny v ÚPD.

Územní studie (ÚS)

Územní studie navrhuje, prověřuje a posuzuje možná řešení vybraných problémů, případně úprav nebo rozvoj některých funkčních systémů v území (§ 30 zákona č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů). Může se zabývat krajinnými systémy, např. systémem ekologické stability, ochranou krajinného rázu nebo definováním typů krajiny a cílových charakteristik krajiny. Často mívají podobu územních studií oborové dokumenty ochrany přírody a krajiny, věnované vymezení oblastí a míst krajinného rázu jakožto sledovaných jevů č. 17 a 18 ÚAP obcí nebo analytické studie segmentů kulturní krajiny, pořizované památkovou péčí. Nejedná se však o výsledky územně plánovací činnosti.

V období od října roku 2015 do března 2017 jsou z regionálního operačního programu (IROP) podporovány mimo jiné územní studie krajiny pro správní obvod obcí s rozšířenou působností (ÚSK ORP). Cílem je vytvoření komplexního víceoborového dokumentu k řešení koncepcí uspořádání krajiny v územních plánech, případně pro následné řešení regulačních plánů. Zpracování ÚSK ORP představuje logický mezistupeň pro upřesnění návaznosti ÚPD kraje a obce. Většina problémů v krajině přesahuje území jedné obce. Řešit krajinu (zejména vodní hospodářství, ÚSES, rekreaci, urbanistickou kompozici) z pohledu jedné obce je roztržštěné a nekonceptní.

ÚSK budou zpracovány v souladu s požadavky Evropské úmluvy o krajině, budou reagovat na dokument Strategie EU pro přizpůsobení se změně klimatu (tzv. „Adaptační strategie EU“) a na její národní ekvivalent – Strategie přizpůsobení se změně klimatu v podmínkách ČR (tzv. „Adaptační strategie ČR“), na Strategii EU v oblasti biologické rozmanitosti do roku 2020 a zohlední protipovodňovou ochranu a zelenou infrastrukturu.

Zásady územního rozvoje (ZÚR)

Zásady územního rozvoje obsahují zejména koncepci rozvoje území kraje, určující základní požadavky na jeho účelné a hospodárné uspořádání, vyjádřenou ve vztahu ke krajině upřesněním územních podmínek koncepce ochrany a rozvoje přírodních, kulturních a civilizačních hodnot území kraje a vymezením cílových charakteristik krajiny.

Cílové charakteristiky krajiny jsou definovány pro krajiny, vymezené ve smyslu Evropské úmluvy o krajině jakožto *typy krajín* podle Přílohy č. 4 k vyhlášce č. 500/2006 Sb. Cílové charakteristiky krajín se promítají do podmínek koncepce ochrany a rozvoje přírodních, kulturních a civilizačních hodnot území a pro stanovení požadavků na koordinaci územně plánovací činnosti obcí a jako orientace pro rozhodování o změnách v krajině pro místní úroveň plánování (Příloha č. 4 k vyhlášce č. 500/2006 Sb.). Vymezené krajiny (typy krajín) a jim odpovídající cílové charakteristiky se týkají území kraje a mají proto obecnější charakter jak po stránce identifikace hodnot, tak i po stránce podmínek a ochrany rozvoje hodnot. Je možno je využít pro řešení koncepce uspořádání krajiny v územním plánu.

Cílové charakteristiky krajiny jsou chápány jako cíle zabezpečení kvalit krajiny, tedy ochrany, zachování a rozvoje přírodních a kulturních hodnot krajiny v jednotlivých krajinách (typech krajín) a zároveň jako nástroj územního plánování pro naplnění ustanovení § 18 odst. 4 věta druhá zákona č. 183/2006 Sb. Definování cílových charakteristik krajiny využívá znaků přírodní, kulturní a historické, vizuální a civilizační charakteristiky, které byly pro jednotlivé krajiny (typy krajín) definovány a klasifikovány a to zejména z těch, které jsou významnými znaky spoluvytvářejícími osobitost, rozlišitelnost a jedinečnost oblastí specifických krajín (ATELIER T-plan, 2013).

Územní plán (ÚP)

Územní plán obsahuje úkoly, které se významně týkají hodnot a uspořádání krajiny, zejména koncepci rozvoje území obce a ochrany jeho hodnot, urbanistickou koncepci, včetně vymezení zastavitelných ploch, ploch přestavby a systému sídelní zeleně, koncepci uspořádání krajiny, včetně vymezení ploch a stanovení podmínek pro změny v jejich využití, územní systém ekologické stability, prostupnost krajiny, protierozní opatření, ochranu před povodněmi, rekreaci, dobývání ložisek nerostných surovin a podobně.

V tvorbě *urbanistické koncepce* jsou zahrnuty aspekty tvorby urbánní, suburbánní a rurální krajiny spolu s aspekty funkčně provozními, prostorovými, kulturními a sociálně-ekonomickými. Koncepce se týká jak zastavěného, tak i nezastavěného území, u venkovských obcí i hospodářsky nebo rekreačně využívané krajiny. Vychází se zde z *obecného pojetí krajiny jako základního rámce a jako prostředí* pro uskutečňování sociálního, kulturního a ekonomického rozvoje. *Koncepce uspořádání krajiny* v územním plánu doplňuje urbanistickou koncepci a částečně se s ní překrývá. Věnuje se především nezastavěnému území, ale také krajinným celkům, pronikajícím z volné krajiny na území města. Koncepce uspořádání krajiny (KUK) vytváří podmínky pro obnovu a zachování krajinně-ekologických a socio-ekonomických funkcí krajiny, pro udržitelné využívání krajiny a pro ochranu a rozvoj krajinných hodnot. Koncepce uspořádání krajiny je popsána v kapitole B.3.3.1.2 *Města – krajina* a B.3.3.2.2 *Venkovská sídla – krajina*.

Regulační plán (RP)

Regulační plán obsahuje mj. podrobné podmínky pro ochranu hodnot a charakteru území, podmínky ochrany navrženého charakteru území, zejména podmínek ochrany krajinného rázu a podmínky pro vymezení a využití pozemků územního systému ekologické stability.

Použité zdroje:

BLACKBOURN, D.: *Die Eroberung der Natur. Eine Geschichte der deutschen Landschaft*, München, Pantheon, 2008, 592 s., ISBN 978-3-570-55063-2

CÍLEK, V., LOŽEK, V. a kol.: *Obraz krajiny. Pohled ze středních Čech.*, Praha, Dokořán, 2011, 310 s., ISBN 978-80-7363-205-2

GAREIS-GRAHMANN, F. J.: *Landschaftsbild und UVP*, Berlin 1993

LÖW, J. et al.(2005): *Typologie české krajiny*, Brno

LÖW, J. – MÍCHAL, I. *Krajinný ráz*. Brno: Lesnická práce, 2003.

KUČA, K. Půdorysné typy sídel, in: Hrnčiarová, T., Mackovčin, P., Zvara, I. et al. *Atlas krajiny České republiky*, Praha, 2009.

KUPKA, J.: *Krajiny kulturní a historické*. ČVUT, Praha, 2010, 179 s., ISBN 978-80-01-04653-1

KÜSTER, H.: *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa. Von der Eiszeit bis zur Gegenwart*. München, C.H. Beck, 1999, 424 s., ISBN 3-406-45357-0

RIEDEL, H. – LANGE, H. *Landschaftsplanung*. Spektrum Akademischer Verlag Heidelberg-Berlin, 2002.

RUANO, M. *Ökologischer Städtebau*. Karl Krämer Verlag Stuttgart-Zürich.

SAUER, C.O.: Die Morphologie der Landschaft (1925), In: FRANZEN, B. – KREBS, S., *Landschaftstheorie*. Köln, Walther König, 2005, 334 s., ISBN 3-88375-909-0

SKLENIČKA, P. *Základy krajinného plánování*. Praha: 2002.

VOREL, I. - VORLOVÁ, J.: *Návrh krajinné památkové zóny Čimelice – Rakovice*, ATELIER V, Praha, 1997

VOREL, I., VORLOVÁ, J.: *Návrhy krajinných památkových zón Osovsko* (1993), *Nové Dvory – Kačina* (1994), *Zlonice – Budenice* (1994), *Čimelice – Rakovice* (1997)

VOREL, I. - HENDRYCH, J.: *Novohradsko - krajinářsko-analytická studie s návrhem ochranných opatření*, ATELIER V, Praha, 2000)

MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ. 2015. *Politika územního rozvoje České republiky, ve znění Aktualizace č. 1* [online]. 85 s. [cit. 2015-05-13]. Dostupné na: http://www.mmr.cz/getmedia/1d20147b-d68b-4493-892e-9fed76debd28/2015_IV_22_pravni_stav_apur.pdf?ext=.pdf

ČESKÁ KOMORA ARCHITEKTŮ. *Analýza zpracování "koncepce uspořádání krajiny" v rámci procesu územního plánování*. Praha, 2010.

Evropská úmluva o krajině

Dostupné na: [http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/\\$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20120125.pdf](http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20120125.pdf)

Evropská úmluva o krajině – důvodová zpráva

Dostupné na: [http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/\\$FILE/OPP-01_Duvodova_zprava-20150311.pdf](http://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/$FILE/OPP-01_Duvodova_zprava-20150311.pdf)

Státní politika životního prostředí České republiky 2012-2020

Dostupné na: http://www.mzp.cz/cz/statni_politika_zivotniho_prostredi

Ústav územního rozvoje, Jakubské nám. 3, 658 34 Brno
Tel.: +420 542 423 111, www.uur.cz, e-mail: sekretariat@uur.cz

PRINCIPY A PRAVIDLA ÚZEMNÍHO PLÁNOVÁNÍ

Kapitola B – Koncepce územního rozvoje ČR

B.2 Charakteristika, stav, hodnoty a problémy územního rozvoje

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů

Vyhláška č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a evidenci územně plánovací činnosti, ve znění vyhlášky č. 458/2012 Sb.

Vyhláška č. 501/2006 Sb., o obecných požadavcích na využívání území, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 20/1987, o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů

Soupis zkratk:

EÚoK	Evropská úmluva o krajině
CHKO	chráněná krajinná oblast
CHOPAV	chráněná oblast přirozené akumulace vod
IROP	Integrovaný regionální operační program
KPZ	krajinná památková zóna
KUK	koncepce uspořádání krajiny
MZCHÚ	maloplošná zvláště chráněné území
NP	národní park
NPÚ	Národní památkový ústav
RP	regulační plán
RURÚ	rozbor udržitelného rozvoje území
ÚAP	územně analytický podklad
ÚP	územní plán
ÚPD	územně plánovací dokumentace
ÚPP	územně plánovací podklad
ÚS	územní studie
ÚSES	územní systém ekologické stability
ÚSK ORP	územní studie krajiny pro správní obvod obcí s rozšířenou působností
ÚÚR	Ústav územního rozvoje
VKP	významný krajinný prvek
ZPF	zemědělský půdní fond
ZÚR	zásady územního rozvoje